

מוזנות אישה: מtrapisha של שונות לתפישה של (אי)-שוויון רות הלפרין-קרדי*

תחום דיני המזונות בישראל, ומוזנות האישה במרכזו, מהוות זירה מרתקת במיוחד לבחינת שאלות של שוויון וצדוק מגדרי, זירה שטרם זכתה להתייחסות מזויה זו במחקר המשפטי בישראל. על רקע חידרת שיח השוויון בתחום דיני המשפחה במשמעותו הרחבה, בוחן מאמר זה את מגמת ה"שוויוניזציה" בדיני המזונות, מתוך התמקדות במוזנות אישה. מתוך ראייה ביקורתית שמאתרת כשל בסיסי בмагמת השוויון, הנבע מהתעלמות מושלת משליטת הדין הדתי המפללה והבלתי-שוויוני על תשתיות דיני הגירושין, ומהדחקת איזהשווין הכלכלי המעצב את תשתיות מציאות הגירושין, מצביע המאמר על בלבול וחוסר בהירות באשר למושגי השוויון והצדוק המגדרי, ובעיקר על חוסר הבחנה בין שוויון פורמלי ובין שוויון מהותי. מבין שני מALLEים המתרכחים בעת ובעונה אחת במערכת האזרחות, מתמקד המאמר הנוכחי במהלך של קיוז פוטנציאלי השתכרות האישה - אף אם אינה עובדת - מסcum דמי המזונות שלהם היא זכאית. המאמר סוקר את המהלך, שראשיתו דווקא בהתפתחות פנימית של הדין הדתי, שאף היא מתוארת כאן, ובוחן את מידת התקבלותם בבית המשפט לענייני משפחה לעומת איזהתקבלותם בבית המשפט העליון. בהמשך מובעת ביקורת כלפי אימוצו הגורף והבלתי-ביקורת של המהלך על ידי חלק ניכר משופטי בת' המשפט לענייני משפחה, מתוך עשיית שימוש ברטוריקה צרה וחוללה של שוויון פורמלי והחלתה באופן גורף בלי לבדוק מהם שיקולי הצדק בכל מקרה ומקורה. ניתוח ביקורתני של המהלך, בהקשר המשפטי-חברתי-כלכלי של הגירושין בישראל, מוביל למסקנה שבפועל מגמת קיוז כשר השתכרות האישה אינה מקדמת בהכרח את השוויון, והוא אף עלולה להגביר דווקא את איזהשווין. מגמה זו היא חלק מהתפתחותו של מיטוס חדש של שוויון האישה, מיטוס האישה העובדת בשכר שווה לאיש, המצדיק לכארה מיתון ניכר ביחס השונה לכל אחד מבני הזוג בתחום

* מרצה בכירה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן. אני מודעה לאילן כתבן על הערותיו לטיעות קודמות של המאמר ועל עזרתו במחקר, וכן לשירה רואי לב-צין ולהן כהן על עזרתם במחקר. תודה נתונה גם לד"ר שחר ליפשין, לחברי מערכת "משפט וமמשל" ולקוראה/ת האנונימי/ת, שהצעותיהם והמלצותיהם היו לי לעזר רב.

דיני המזונות (כפי שמקובל בדיון הדתי שנגדו, בין היתר, מתחוים המהלים המתרכשים במערכת האזרחיות) ואף ניסיון ממש להופכם לדינם שווים ממש. על רקע המיציאות הבלתי-שווניות, יוצרתו של מיטוע האישה העובדת בשכר שווה לאיש לא רק משמשת מכשיריעיל להדחתת המיציאות ולסייעה, אלא היא גורמת נזק בל-ישוער בספקה בסיס כוזב לקידום שינויים משפטיים.

א. הקדמה. ב. דיני מזונות ושינויות מגדרית. ג. האישה ביצור בלבדי – פריזודוקטיבי: 1. מלאכת ההתאמנה במסגרת מזונות ילדים; 2. מלאכת ההתאמנה במסגרת הגנת הקיווץ בתביעת מזונות אישה. ד. ביקורת: מישוגות מגדרית לשוויזון מגדרי?

א. הקדמה¹

תחום דיני המזונות בישראל, ומזונות האישה במרכזו, מתחווה זירה מרתקת במיוחד לבחינת שאלות של שוויון וצדק מגדרי. השילוב בין תפישות אורחות לתפישות דתיות בכל הנוגע למערכת החובות והוכויות שבוגיות; המקום שתופשת עובדת האישה במסגרת דיני המזונות, לנוכח המשמעות הפוליטית-חברתית-אישית של עובדת האישה; המקום שתופשת התרבות הנטרגות המוסרית של בני הזוג במסגרת דיני המזונות, לנוכח המשמעות הדתית-חברתית של מרכיב שמירת האמניגים בקשר הנישואין; וכמוון כפילות הדין והדין ומירוץ הסמכויות הידוע לשם; כל אלה נראים כבעל פוטנציאל לספק שפע של מוקדי עניין ושאלות מחקר מן הווית של שוויון מגדרי וצדק בין נשים לגברים במשפחה. על רקע זה תМОחה העובדה שעדי כה סוגיה זו כמעט לא זכתה לכל התייחסות צו במחקר המשפטי בישראל. בחיבור הנוכחי אני מבקשת לפתח פתח לדין מסווג כזה, ולדון בהתפתחויות השוכנות מן השנים האחרונות בסוגיות מזונות האישה.

בראייה רחבה של תחום דיני המשפחה (ובכלל זה סוגיות הרכוש וייחסו הורים ולדים), בעיקר במערכת האזרחים, ניתן לחוש בבירור בחדירת שיח השוויון לזרה. מדובר, אם תרצו, ב"שוויזוניזציה" של דיני המשפחה בישראל. אלו הן לכורה חדשות טובות, שלא אמרות לשמה את כל העוסקות והעסקים בקידום שוויון וצדק מגדרי. אלא שהכשל החמור של מגמה זו הוא ההתעלמות המוחלטת מהשליטה הדתית המפללה והבלתי-שוווני בתשתיות דיני הגירושין, והדחתת איזהשוון הכלכלי המעצב את תשתיות מציגות הגירושין. ההתעלמות וההנחהה האלה גורמות לכך שככל פיתוחו של מבנה דין חדש, "שוויזוני" ככל שהיא, נשען על בסיס רועע, בלתי-שוווני ומפללה בעיליל. לטעמי, יש בכך כדי להכשיל

1. כל אתרי האינטרנט המאזכרים להלן נצפו לאחרונה במהלך חודש אוגוסט 2003 אלא אם כן נכתב אחרת.

את המהלך כולם. במאמר זה אני מבקשת לבחון את מגמת ה"שוויוניזציה" בתחום המוצמצם של דיני המזונות, ולהתמקד במזונות האישה. התזה המרכזית שאבקש לפתח היא שאנו עדים לניסיונות *שייפוטיים* של החדרת מושגים של שוויון בתחום דיני המזונות, אלא שנייסיונות אלה משקפים במידה רבה בלבול וחוסר בהירות ביחס למושגי השוויון והצדקה המגדרי, ובעיקר אינם מבחנים בין שוויון פורמלי לבין שוויון מהותי.² במערכות האורחות מדובר בשני מחלכים מקבילים. מגמת המהלך האחד, שבו אטמך במאמר הנוכחי, היא להגביר את המשמעות הכלכלית הנודעת לעבודת האישה, בדרך של קיוזו פוטנציאלי השתכורתה – אף אם אינה עובדת – מסכום דמי המזונות שלהם היא זכאית, ותוצאותו מיטיבה עם האיש המתבע (הלך וזה יכוונה להלן "קיוזו כושר השתכורת האישה"). מגמת המהלך الآخر, אשר עליו כתבתי בהזמנות קודמת,³ היא להפחית את המשמעות הנודעת לסתירת האישה מకוד ההתנהגות המינית הנדרש ממנה, בדרך של דחית טענות הגנה כלפי תביעות מזונות המסתמכות על התנהגות בלתי-זנאותה מצד האישה, ותוצאותו מיטיבה עם האישה התובעת (הלך וזה יכוונה להלן "ביטול המוסר ההפוך").

2. על ההבחנה בין השוויון הפורמלי ובין שוויון מהותי נكتب רבות, הן בספרות הפמיניות- המשפטית והן בספרות הפילוסופיה המשפטית הכללית. בתוכניהם, השוויון הפורמלי מתמקד בתוכן של הכללים, ומבקש להבטיח התייחסות זהה לכל פרט ופרט, ואילו השוויון מהותי מתייחס גם לחבר הרוחב, לנתני הפתיחה של הפרטים השונים, וושאוף להבטחת שוויון בתוצאות, ולא רק בהתייחסות. השוויון מהותי, כאמור, אפשר ובעודד יצירת כללים שונים בעבר פרטניים שונים, כדי להגיע לשוויון תואתי. ראו על כך, בין היתר, יצחק זמיר ומשה סובל, "השוויון בפני החוק", *משפט וamodel ז* (תשס"ט) 165; פרנסס רדא, "על העדפה מתקנת", *משפט וamodel ז* (תשנ"ח) 145. לוויקוח הפמיניסטי בסוגיה, שהוא פנימי במידה רבה לזרם של הפמיניזם הליברלי, ראו: Christine A. Littleton, "Reconstructing Sexual Equality", *Feminist Legal Theory – Readings in Law and Gender* (Katherine T. Bartlett and Rosanne Kennedy – eds., Boulder, Co: Westview Press, 1987), 35; Wendy M. Williams, "The Equality Crisis: Some Reflections on Culture, Courts and Feminism," 7 *Women Rts. L. Rep.* (1982) 105 (בראשן). לדיוון בהקשרים של המשפט והחברה בישראל ראו כרמל שלו, "על שוויון, שוגנות והפלילית מין", *ספר לנדיי* (כרך שני), אהרן ברק ואلينגר מזו – עורכים, הוצאת ברוסי תל-אביב, תשנ"ה 893; רות הלפרין-קדורי, "פלורליזם משפטי בישראל: בג"ץ ובתי-הדין הרבניים בעקבות בבל' ולב", *עינוי משפטי* 683 (1997), בעמ' 698-706; ליאורה בילסקי, "נשים מוכחות – מהגנה עצמית להגנת העזימות", *פליליים ו* (תשנ"ח) 5; רות הלפרין-קדורי, "שוויון זכויות... בלא הבדל... מין": נשים, משפט ושינוי חברתי בישראל", עתiotic להתרשם בתרבות דמוקרטית (תשס"ד); Frances Raday, "On Equality – Judicial Profiles", 35 *Israel L. Rev.* (2001) 380.
3. ראו רות הלפרין-קדורי, "דיני משפחה אורחיים נוסח ישראל – לקראת השלהמה: על הכבוב, הצדקה השוויון והכוונה יושתטו מעתה דיני המשפחה", *מחקרים משפטיים* 105 (תשנ"ג) 105, בעמ' 123-113.

חשיבות להוכיח כבר כאן כי כמו בכל סוגיה בתחום דיני המשפחה בישראל בכלל והגירושין בפרט, המאבק מתנהל בשני ציריים: ציר מאבקי הכוח בין גברים לבין נשים שבמסגרתו מתנהל מאבק קונקרטי בין בני זוג, וציר מאבקי הכוח בין המערכת האזרחיית לדתית. זו הארה חשובה, מכיוון שבין ציריים מקבילים אלה יש קשרי גומלין: שינוי התפישות בצד מאבק הכוחות בין המינים במסגרת הנישואין מחייב מרכיבו בצד המאבק בין מערכות המשפט והSHIPOT בתחום. דומה כי השאיפה של המערכת האזרחיית להשגת שליטה על המערכת הדתית ולהחיל עליה את עקרונות היסוד האזרחיים מבוססת במידה רבה על תפישה (ואולי לעיתים זו דעת קדומה) שככל הכללים ההלכתיים המתיחסים למערכות הזרחיות והחוובות שבין האיש לאישה בנישואין הם בلت-ישוイוניים ויש להחליפם, מכוח העיקרון הכללי של השוויון בין המינים.⁴ אחת ההצדקות המרכזיות לפיתוחם של דיני משפחה אזרחיים בידי בית המשפט האזרחיים היא השכנוע בכך להנaging שוויון מגדרי, ולבטל את הפליה הנוהגת ביום הדין הדתי.⁵ אלא שמדובר להטtot מהפכנית, נעלם מעניין המערכת האזרחיות – לפחות חלקה – ההקשר הרחב, המשפט-כלכלי-חברתי, שבו פועלם אותם דיןדים דתיים, ונתעלמה ממנה הבדיקה הבסיסית בין שוויון פורמלי ובין שוויון מהותי.

ניתות ביקורתני של מהלך קיומו כושר השתכרות האישה יגלה כי לא תמיד מה שנראתה במבט ראשון כמתקדם ונואר, או לפחות כמנחאה על ידי גישות נאוות וمتקדמות, הוואכן כזה. לעיתים דזוקא בשיטה שנפתחת בבלתי-ישוイונית בעיליל יש אלמנטים נכונים יותר ותואמים את המציאות החברתית-כלכליות, ואת השוויון המהותי המתחשב בתשתיית המשפטית, הכלכליות והחברתית, יותר מאשר שמנasse להילחם בה. אbehir כי ביקורת על מהלך קיומו כושר השתכרות האישה מופנית בעיקר כלפי אימוצו הגורף והבלתי-ביבורתי בידי חלק ניכר משופטי בידי המשפט לענייני משפחה. אין בדברים אלה משום הבעת ביקורת על עצם התוצאה של קיומו השתכרותה של האישה העובדת בשכר מסכום המזונות שלו היא זכאית. תוצאה זו עשויה להיות הוגנת וצדוקת ברוב המקרים. הביקורת היא על דרך ההגמלה, ועל השימוש שהוא בטרוריקה צרה וחוללה של שוויון, ועל החלטה באופן גורף בלי לבדוק מה שיקולי הצדק בכל מקרה וمرة. אחד הדברים שעולים מקרה ביבורתי של פסקי הדין הוא תחושה של בלבול מסויים ביחס למזה צודק, מה נכון, מה שוויוני, בתחום היחסים הכלכליים בין נשים לגברים בנישואין. בענייננו מדובר בתחום דיני המזונות, אבל מבחינה מהותית, זה רק פן אחד של כל מערכת היחסים הכלכליות בתחום הנישואין. דומה שהמערכת האזרחיות תורתה להגשים תפישה שוויונית הכלכליות במסגרת הנישואין. מכאן שהמערכת האזרחיות הדתיות מבוססת על ראייתן כמושתתות על תפישה של שונות בין בני הזוג, ולא של שוויון. הטענה שלו היא שבפועל, כיוון הפעולה של קיומו כושר השתכרות האישה אינה מקדם בהכרת את השוויון, והוא אף

4. לשם הדיווק, אני מציעה להבחן בין התייחסות המערכת האזרחיות לתשתיות דיני הגירושין ההלכתיים, במובן של "דיני הגיטין" ובכללם כל היבטי השליטה על הגט ואפשרות חילקו ואכיפתו (ראו דין להן, טקס שחררי העדה 125), ובין התייחסותה ל"קומה ב" – קרי למערכות החובות והזכויות הזוגיות המורכבות על אותה תשתיות.

5. עמדתי על כך בהרחבה במאמרי, הלפרין-קדרי (לעיל, העלה 2).

עלול להגביר דוקא את אי-השוויון. יתר על כן, הדבר איננו מתרחש בחלל ריק, אלא הוא חלק מההתפתחות מטרידת בתחום דיני המשפחה, התפתחות מיתוס חדש של שוויון האישה.⁶ והוא מיתוס המשותף גם למערכת הדתית וגם למערכת האורחית, שעיקרו – בהקשר הנוכחי – הוא מיתוס האישה העובדת בשכר שווה לשכר האיש, אשר מצדיק מיתון שמעוני של התייחסויות השונות לכל אחד מבני הזוג בתחום המזונות ואף ניסיון ממש להופכם לדינים שווים ממש. למיתוס זהה השלוות נוספת בהקשרים אחרים, כגון משמרות ומזונות ילדים, אשר יזכרו כאן רק בקצרה, והם ראויים לדין לעצם. ככל מיתום, גם כאן מדובר בחבניה כזבת של המצוות. אין, ומעולם לא התקיים, שוויון מגדרי בשוק העבודה בישראל. פערו השכר בין גברים לנשים בישראל עומדים על עשרות אחוזים ואינם מצמצמים, ההפרדה התעסוקתית גם היא בעינה עצמאית, ותקרת הוכחות אינה מתנפצת, עד כדי השמעת הטענה שבמקומות מסוימים מדובר אף בתקרת בטן.⁷ דפוסי הורות שונים מהותית של גברים ושל נשים מופיעים על דפוסי העבודה: נשים נוטות להקדיש פחות זמן לגברים לעבודה בשכר, ולעתים קרובות מסלול הקריירה שלהם מוקוטע ואיננו רציף.⁸ על רקע המצוות הבלתי-שוויוניות, יצירתו של מיתוס האישה העובדת בשכר שווה לשכר האיש לא רק משמשה מכשיריעיל להדחת המצוות ולסילופה, אלא היא גורמת נזק בל-ישוער בספקה בסיס שקרי לקידום שינויים משפטיים.

נקודה אחרתהראوية לציון היא שהמגמה המסתמנת במערכות האורחית, ושאותה אני רואה כבעיתית, מקורה בהתפתחות דינמית בתחום הדין הדתי עצמו, המבטאת אפשרות של דינמיות בהלכה וההתאמתה לנסיונות חברותיות משתנות, באופן שככל איננו אופייני לבתי הדין הרבניים. אחת הביקורות המרכזיות המופנות כלפי בית הדין הרבניים היא חוסר יכולתם או נוכנותם להווסף ולפתח ולהתאים את ההלכה להתפתחויות חברותיות. ביקורת זו משתלבת בדרך כלל במחותה בתפישה פמיניסטית, מתוך הנחה שдинמיקה הלכתית מעין זו תשליק באופן חובי על מעמד האישה בהלכה. והנה, באופן פרדוקסל, כאשר סוף סוף מתרחש מהלך ברוח זו, השלותו על מעמד האישה רוחקה מלאה מקדמת ומיטיבת.

6. באמרי "מיתוס חדש של שוויון האישה" אני מرمזת למיתוסים הוותיקים בדבר שוויון האישה בישראל, מיתוסים שעלה בסיסם הובנתה הבלתי-chwrbיתית לנושא מעמד האישה בישראל, לפחות עד אמצע שנות ה-70. הספר הבסיסי המתאר את מיתוס שוויון האישה בישראל הוא Hazelton Leslie, *Israeli Women: The Reality Behind the Myths* (New York, 1977) על כך עוד: Simon and Schuster, *Calling the Equality Bluff: Women in Israel* (Swirski Barbara and Marilyn P. Safir – eds., Pergamon Press, 1991) פרידמן, רות שvipet, פרנסס רדי ויהודית בוברגאי, *נשים במלבוד: על מצב האישה בישראל* (הקבוץ המאוחד, 1982).

7. נתונים עדכניים ומפורטים יובאו להלן, הערות 130-139 והטקסט שלידן.

8. מאמר מסכם בסוגיה כתבה דפנה יזרעאלי, "המיגדור בעולם העבודה", מין מגדר פוליטיקה (דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן, הנרייט דהאנ-כלב, חנה הרצוג, מנאר חסן, חנה נוה, סילביה פוגל-בייז'אי – מחברות, *הקבוץ המאוחד*, 1999) 167.

במאמר הנוכחי אתמקד בתייאור המהלך של קיוזו כושר השתכרות האישה כפי שהhaftפה בפסקת בית המשפט העליון, וכפי שהתקבל ומיושם בבתי המשפט לענייני משפחתי, ואאמוד את פועלו מבחינת קידום השוויון המגדרי. כפי שמסתמן כבר כת, דומה כי קיים פער משמעותי בין שתי הערכאות ביחסן למהלך זה, פער שייתכן שיש בו כדי להעיד על הבדלים בתפישות של שוויון ושל יחס כוח בין גברים לנשים בגירושין בישראל. על הפער זהה, ועל הדרכים השונות להבנתו, בכוונתי לעמוד במאמר המשך, כחלק מפרויקט מקיף של בחינת יחס כוח ושוויון מגדרי בסיסובי משפחה בישראל.

ב. דיני מזונות ושוויון מגדרית

בדינמיקה של הגירושין בישראל בתחום תביעת מזונות האישה משמש זירה חשובה למאבקי כוח בין האיש לאישה בסיכון הגירושין. השיליטה על הגט היא בידי האיש, אבל חובת המזונות החד-סטריטית מן האישה מעניקה מידת מסוימת של כוח מיקוח לאישה, מהויה תמריצ לזרז את מתן הגט מן האיש, ומתקינה כך את יכולת הסתיטה שלו. ערכיו דין רבים מעידים על כך שתביעת המזונות היא הכליה החשובה ביותר הנמצאת בידי האישה בשעת המשא ומתן לקרהת הגירושין.⁹ בנסיבות מסוימות תביעת המזונות אף גורמת

9. כך גם עולה מממצאים ראשוניים של מחקר בנושא גישור בגירושין, שערכו ד"ר רינה בוגוש וכותבת מאמר זה, ובמסגרתו נערכו ראיונות עומק עם אנשי מקצוע שונים בתחום הגירושין. המחקר "מגדר, עצמה ופרקтика מקצועית בהליכי גירושין", במימון קרן הלאומית למדע, נמצא כתבי עיבוד מתקדמים. ראו גם "משפחה חדשה, גירושין חדש? על ניהול גירושין בישראל", *Divorce Israeli Style: Professional Perceptions of Gender and Power*

"Mediated and Lawyer-Negotiated Divorces" in, שני המאמרים נמצאים בהכנה.

דוגמה לכך ניתן לראות באחד מפסקי הדין שידונו להלן, תמ"ש (כ"ס) 01/8840 מ' נ' מ' (פסק הדין של השופט יעקב כהן, טרם פורסם, עותק שמור במערכת) (להלן: תמ"ש פלוני). באוטו מקרה עובד האיש את הבית המשותף עם שניהם מרבעת ילדיהם המשותפים, ו עבר לגור בדירה שאף היא הייתה בבעלותם המשותפת, לאחר שדבריו והתחרותו האישה הפכה את המשך חייהם יחדיו לבלי אפשרות. האישה מצדיה טענה לאלימות נפשית ואף פיזית חוזרת ונשנית מצד האיש. עם זאת, חורה האישה והצהירה במהלך הדיונים על רצונה בשלום בית. איש מהצדדים לא הגיע לתביעת גירושין בבית הדין הרבני. במישור סבסובי הרכוש, חשבות פרשה זו היא דואק באיכותה חריגה מבחינת היקף הרכוש שעמד לדין. לא מדובר בזוג עתיק ממון, וגם לא חסר רכוש, כי אם بما שניתן לכנותו "זוג מן המעד הבינוני-גבוה", שנכסיו כוללים בית, דירה, ונכסים פיננסיים מסוימים יכול זכויות האמון לעובדו של האיש כאיש קבוע בדרגת ס"ל בצה"ל). למורת התמונה הבלתי-חריגה, נראה היה לשופט כי "לא נראה פתרון כולל וקרוב של הסבסוק בין הצדדים", במיוחד על רקע הודעתה של האישה כי בכוונתה לتبוע את זכותה למחזית הכנסותיו של האיש "שהינו רפואי ופוטנציאלי השתכרותו שונה לחולוין מפוטנציאלי ההשתכרות [של האישה]". לאור כל זאת, העירך השופט כתן כי "בנסיבות שנוצרו בין הצדדים, נראה כי הצהרות התובעת בדבר רצונה כביבול לשולם

לעיכוב הגירושין. הדבר עשוי להתרחש אם לאישה אין מקורות השתכרות או הכנסת עצמאים, אין לה צורך מיוחד בוגט עצמו, ואין היא יכולה להרשות לעצמה ליותר על סכום המזונות החדשני, כאשר סכום זה עשוי להיות עכורה אמצעי בלבד לקיום. במצב הקיים ביום במשפט הישראלי (בשונה מ实践ות משפט אחרות), אין סוד של מזונות אישת לאחר הגירושין, ובדומה לשיטות משפט אחרות, חלוקת הרכוש אינה מביאה בחשבון הון אנושי ופוטנציאלי השתכרות שנרכשו או שהוגברו במהלך הנישואין.¹⁰

הבה נבחן את העקרונות המנחים את כללי חובת המזונות. העקרונות והכללים החלים בתחום זה הם כמפורט אלה של הדין האיסוי, ולענינינו כאן – ההלכה היהודית.¹¹ בנסיבות,

העקרונות המנחים את מזונות בני הזוג הם:

בית לא נועד אלא לשרת את חפותה בקבלת דמי מזונות ומנים אשר ישמשה כאמצעי לחז בניהול המומ"ם הרכושי והכספי עם הנתבע". ראו פסקאות 22-23 לפסק הדין.

10. בהלכה היהודית, וכך גם בחוק הישראלי, לא מוכר מוסד המזונות לאחר הגירושין. רק לאחרונה ניתן לראות ניצנים של פסיקה ברוח זו, אך דומה שעדין לא ניתן לדבר על מגמה של ממש, כי אם על חריג או חריגים. ראו פסק דין של השופט גראנט בעניין תמ"ש (ת"א יפו) 37181/97 **לייט נ' ע"ט** (לא פורסם), הפסק בפועל תשולמים עתים לאחר הגירושין, הגם שאינו מכנה זאת "מזנות לאחר גירושין". עם זאת, קשה להבין מה בדיק הבסיס התיוורתי לפסק דין של השופט גראנט, שכן בד בבד עם פסיקת התשלום העתי, דחה את תביעתה של האישה באותו מקרה למחצית המוניטין של משרד דראיית החשבון של בן זוגה. פסק דין של השופט גראנט אושר לאחרונה ע"י השופט שטופמן: ע"מ 03/1033 **ע"ט נ' לייט** (לא פורסם), אך ללא דיון של ממש לשאלת השיתוף בנכסי קריירה ובמוניינים אישיים, והיחס בין לבן מזונות לאחר פרוץ. פוטנציאלי לפיתוח מושמעות של מכשיר המזונות לאחר הפרוד ניתן, לדעתו, לייחס לפסק הדין נתן לאחרונה הנשיה ברק ברע"א 8256/99 **פלונית נ' פלוני** (לא פורסם), שבו חידש סעד של "מזנות אורחות" מכח עקרון תום הלב, והורה על מתן מזונות ליהודיית ותושבת ישראל שנייה בנישואין אורחות. מזנות אלה, שאינן כפופה למסגרת הסתטוט הפורמלי, וمبוססים על שיקולי צרכים והוגנות, יכולים להקל את מכשיר המזונות לאחר הפרוד, אך זהו נושא לדין בפני עצמו. השוו לפסק דין של השופט גרמן בעניין תמ"ש 12790/95 **פלונית נ' אלמוני** (לא פורסם, עותק שמור במערכת), שבו התקבלה תביעת האישה לתשלום מחצית המוניטין של משרד עריכת הדין של בן זוגה, תוך סטייה משלבי פסקי דין קודמים של בית המשפט המחויז הידועים כהלוות אבירם וגוזנר: ה"פ 126/93 **אבירם נ' אבירם** (לא פורסם, עותק שמור במערכת) – פסק דין של סגן הנשיה טלגם; ת"א (ת"א-יפו) 257/90 ת' גוזנר נ' נ' גוזנר (לא פורסם) – פסק דין של השופט קלינג; אושר על ידי בית המשפט העליון בע"א 3394/97 ת' גוזנר נ' נ' גוזנר (לא פורסם) ללא דיון מהותי. בשני המקרים האזרונים שבهم דנו השופטים גראנט וגרמן דובר במקרים של יחידים. דיון מעמיק יותר בסוגיה זו חורג מתחומו של מאמר זה. ראו שטר לפסיז, **נכסי עבר, נכסי עתוד: על הפילוסופיה של חקמת השיתוף** (עתיד להתפרס בספר בהוצאת אוניברסיטת חיפה).

11. ראו סעיפים 2-3 לחוק לתיקון דין המשפה (מזנות), תש"ט-1959, ס"ח 72; כן ראו מנשה

- חובת המזונות היא בדרך כלל חד-סטרית, מן האיש אל האישה¹²
- הזכות למזונות תלויה במידה ניכרת בהתנהגות האישה, הן במישור חובותיה הביתיים, והן במישור התנהגותה המינית¹³
- הזכות למזונות קיימת רק כל עוד הנישואין קיימים¹⁴
- ואלה בתמציאות העקרוניות המנחים את מזונות הילדים:

 - החובה העיקרית והמרכזית מוטלת על האב, וחובת האם היא משנית בלבד¹⁵
 - אופי החובה המוטלת על האב משתנה בהתאם לגיל הילד ובהתאם לצורכי הילד¹⁶
 - אלו הם עקרונות מסורתיים-שמרניים מובהקים, התואמים את התפישה שמקובל לכנotta התפישה המסורתית של המשפחה.¹⁷ הם מושתטים על תפישה מובהקת של שונות מוחלטת בין המינים, הבאה לידי ביטוי בחלוקת תפקידים ברורה ובקביעת סטנדרט שונה לגברים ולנשים באמצעות יצירת קוד נוקשה ביותר של התנהגות מינית בעבר ונשים. גם היכור בין קוד ההתנהגות המינית לבין מערכת היחסים הכלכלית הוא לידי לתפישה המסורתית של המשפחה.

שאווה, הדין *האיני בישראל* (כרך ראשון, מסדה, תשנ"ב), 252 ולהלאה. לעניין מזונות איש וילדים בדיניהם דתיים רואו מנשה שאוה, "על השיפוט בענייני מזונות של מוסלמים ונוצרים ועל מידת תחולת ההוראות הפרוצדורליות שבחוק המזונות (ע"א 250/83 עומרי פ' זועבי)", *הפרקlett לו* (תשמ"ד) 464; מנשה שאוה, "הSHIPOT בענייני מזונות של בני-זוג לא-יהודים (ע"א 57/78 יעקב נ' יעקוב ותם"א 81/2320 מסארווה נ' מסרי)", *עינוי משפט* ח (תשמ"א-תשמ"ב) 640; מנשה שאוה, "הצעת חוק בית המשפט לענייני משפט (תיקון מס' 4) (השווואת סמכויות שיפוט), התשנ"ח-1998 עלולה לפגוע קשות בנשים המוסלמיות והנוצריות שהצעת החוק גועדת להויבע עמן", מנגחה ליצחק שלילה (אתרון ברק ומנסה שאוה – עורכים, הוצאה לאור של לשכת עורכי הדין, תשנ"ט) 289.

12. ש"ע אה"ע, ס"ט, א'-ב'; בנציון שרשבסקי, *דיני משפטה* (ראובן מס, ירושלים, תשנ"ג), 106.

13. שם, בעמ' 182 וההפניות שם; אריאל רוזן-צבי, *דיני המשפהה בישראל – בין קודש לתול* (פפירוס, תש"ז), 254; רות הלפרין-קדרי, "איש, אישת, קידושין ושביה: הבניות המגדדר בדיני נישואין וגירושין בהלכה", *תלפיות – שנותן המבילה* (תשנ"ט-תש"ט) 451, בעמ' 457 (על הסטנדרט הכפול של ההתנהגות המינית).

14. שרשבסקי (לעיל, העלה 12), בעמ' 345; רואו לעיל, העלה 10 והמקורות שבה.

15. ש"ע, אה"ע, עא, א; שרשבסקי (לעיל, העלה 12), בעמ' 372; ע"א 591/81 י' פורטוגו נ' ר' פורטוגו, פ"ד לו(3) 449 (להלן: ע"א פורטוגו), בעמ' 454-455.

16. רמב"ם, הלכות אישות, י"ב, י"ד (גיל הילד); ש"ע אהע, עג, ו (צורכי הילד); שרשבסקי (לעיל, העלה 12), בעמ' 379, 382-384.

17. Janet L. Dolgin, *Defining the family : Law, Technology, and Reproduction in an Uneasy Age* (New York University Press, 1997) שחר ליפשיץ, *הסדרה חיונות של יהדים זוגיים במשפט האורי* (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ב).

לכואורה נראתה כי אין המערכת האורחות, על מוחוקקה ועל שופטיה, שותפה לעקרונות אלה. נקודת המבט האורחות-ביקורתית מציגה תפישה הפוכה של המשפט¹⁸, ולפיה העקרונות המנחים את תחום המזנות, ובעיקר חלוקת החובות המתבצעת במסגרתם, נראים בלתי-שוויוניים וסתורים אמות מידה של צדק ושוויון. לאור זאת, יש להניח שהמערכת האורחות תנוקות צעדים שונים בכדי להקטין את מה שנזהה כאיזויון. במילים אחרות ניתן, אם כן, לצפות לתופעה שאני מכנה "מלאת התאמה" של העקרונות והכללים ההלכתיים למערכת הערכיהם, העקרונות והנורמות האורחות.¹⁹

טענתי היא שההתאמות האלה אכן נעשות בעקבות והתחום המשפטי העיקרי שבמסגרתו הן נעשות הוא תחום ההגנות מפני תביעה מזנות האישה. מפני תביעה אישת מזנות ניתן להצביע שני סוגים הגנות: הגנה מסוג קיווץ, המבוססת על הפחתת הכנסות האישה מסכום המזנות שלו היא זכאית;²⁰ והגנה מסוג פטור, המבוססת על טענת היעדר זכות האישה למזנות בגלל התנהגותה, כאשר זו יכולה לבוש שתי צורות: אי-IMALOI הובות ביתיות, או סטייה מקודד ההתנהגות המינית הנדרש ממנה.²¹ תוצאה פעלתה של "מלאת התאמה" הנעשית בידי המערכת האורחות בשני סוגים הגנות אלה היא שונה: את האחת היא מרחיבה, ואילו את האחת היא מצמצמת. פועלה המרחיב של המערכת האורחות באמצעות הגנת הקיווץ נכנס לאותה מגמה ראשונה שנדרזה לעיל בראשית הדברים.²² פועלה המצמצם של המערכת האורחות באמצעות הגנות הפטור הוא המגמה השניה. המשותף הוא שבשניהם יוצאת המערכת האורחות נגד תפישת השונות הבסיסית בין המינים שהמערכת ההלכתית מושתתת כוכור עליה, וכן, במסגרת הגנת הקיווץ מסתמנת מגמה של ראיית האישה כיצור כלכלי-פרודוקטיבי (עד כדי שאיפלו בפועל אין היא כזו, עליה להיות כזו...), ודוחית הצגתה כפרט שבאופן אקסימטי הוא תלוי לחלוtin בפרט الآخر, העיקרי, הפועל בזירה הציבורית. במסגרת הגנות הפטור הנבעות מהתנהגות האישה משתמשת בבירור מגמה שרואה את מערכת ההתנהגות המינית במהלך הנישואין כמערכת הדדיות, דו-סטרית, החללה באופן שווה על שני הצדדים לקשר, ויוצאת נגד גמود הכפול של ההלכה ביחס להתנהגות

18. ראו לעיל, הערת 17.

19. השוו לתופעה שאינה כינה אריאל רוזן-צבי "סגירת פערים" (רוזן-צבי, לעיל הערת 13), בעמ' 210-215. ההבדל במינוח נובע מכך שלפי הבנתי, רוזן-צבי ניתח בעיקר את ההתפתחויות שתתרחשו בדיון הדתי פנימה, והתמקד בתהליכיים שהתרחשו בו בעקבות השפעות הציוניות. לעומת זאת, התהליכים שאני כוללת במסגרת "מלאת התאמה" מתארים את לקיחת הדיון הדתי בידי המערכת האורחות לתוכה הטריטוריה האורחות פנימה, והפעלו באופן עצמאי, תוך הפיכתו ליצירה חדשה לחלוtin. דוגמאות נוספות למלאת התאמה ברוח זו ראו הלפרין-קדרי (להלן, הערת 2).

20. כפי שנראה בהמשך הדברים, באופן מסורתי דובר בהפחחת הכנסות שיש לאישה בפועל, וההתפתחות שתידן כאן בפרטrost מתייחסת להפחחת הכנסות שאינן קיימות בפועל אלא רק בפוטנציה.

21. ראו לעיל, הערת 12.

22. ראו לעיל, טקסט אחריו הערת 1.

המינית של שני בני הזוג. מענין לציין שבשום הזרמנות לא מובעת בהקשר זה בקשר על עצם החיבור בין התנהלות המינית-מוסרית לבין הרובד הכלכלי. כאמור, אף שמדובר בשני מלחכים מקבילים המרכיבים שנייהם את פרויקט מלאכת ההתאמנה, המאמר הנוכחי יתמקד במקרה הראשון של קיוזו כושר השתכרות האישה, משום שבמהלך של ביטול המוסר ההפוך עסקתי כבר בעבר.²³

ג. האישה כיצור כלכלי-פרודזקטיבי

1. מלאכת ההתאמנה במסגרת מזונות ילדים

ה גם שעיקר הדיון כאן יתמקד במזונות האישה, בחלוקת ניכר מקרקעי הגירושין מדובר בגירושי זוגות עם ילדים,²⁴ כאשר ברוב המוחלט של המקרים מצויים הילדים במשמורת האם, ולא ניתן להתעלם מן הדינמייקה בסוגיות מזונות הילדים בעת שבוחנים את ההתפתחויות בסוגיות מזונות האישה ואת משמעויותיהן הכלכליות-חברתיות. אם נעשה זאת, נחטא במקרה מלאכותיות המאפיינת את הכללים המשפטיים בתחום זה ואת יישומם בפסקת בתיה המשפט. הדרך שבה בניוים פסקי הדין העוסקים במזונות היא פיקטיבית. הרושם שנוצר הוא מגוחך: Caino משק הבית מתנהל כך שלכל בן משפחה מוצמדת קופפה נפרדת לניהול ההכנסות וההוצאות באופן עצמאי, וכайлוי די באותה קופפה כדי לקיים את בן המשפחה האמור. פסקי הדין מတאים מציאות הוויה, ולפיה אין כל קשר בין הוצאות לספק צורכי הילדים (המורים בדרך כלל מתשלים מזונותיהם על ידי האב ומצביעת הילדים – הוולכת ומתכוצת – מן המוסד לביטוח לאומי) – אכן נסתתרו צורכי הילדים. המציאות היא כמובן אחרת והאם היא זו המוסיפה לספק את צורכיים ככל האפשר.²⁵ על כן

23. ראו לעיל, העדרה 2. בשונה מן הדיון הקודם במלבד של ביטול המוסר ההפוך, במאמר הנוכחי אני מתייחסת לא רק לפסקת בית המשפט העליון, אלא גם למקורו של המהלך בבית הדין הרבני, ולהתקבלתו על ידי בית המשפט לענייני משפחה.

24. נתוני המועצה לשლום הילד מצביעים באופן עקיב על עלייה במספר הילדים שהוריהם התגרשו. בשנות ה-90 חלה ירידה במספר המוצע של ילדים עד גיל 17 לזוג הורים שהתגרש (מ-1.8 ילדים במוצע ל-1.2), אך בשנת 2001 חלה עלייה דרמטית גם בתנונן זה, והמספר עלה ל-1.9 ילדים במוצע. ראו ילדים בישראל – נתון פטוטיסטי (המועצה האזרחית לשלים הילד, תשס"ג) (להלן: *נתון המועצה לשלים הילד*) לוח 3.5, בעמ' 69.

25. השווו: June Carbone, "Feminism, Gender and the Consequences of Divorce", *Divorce: Where Next?* (Michael Freeman – ed., Aldershot Hants: Dartmouth Pub. Co., 1996) 181.

p. 195: "[C]hild support awards have never accounted for more than a small fraction of child-care costs. The single biggest reason is that the custodial parent assumes the overall responsibility for the child's well-being, while the other parent contributes a fixed sum in which the impact on the new household has been a larger factor in both the amount set and individual compliance than the hardship imposed on the family left behind"

לא ניתן לדון במזונות האישה, בסכומים שנפקדו ובשיעוריהם שעמדו בבסיס פסיקתם, בלבד לצורך לcker את הסכומים שנפקדו למזונות הילדים ואת השיקולים שהנחו קביעת סכומים אלה. רק כך נפרשת התמונה הכלכלית המלאה.

גם בתחום מזונות הילדים - באופן פחות בולט לעין - נעשית מלאכת התאמת המיצטרפת למגמת ראיית האישה כיצור כלכלי-פודוקטיבי. לעיתים קרובות מקשר מהלך זה באופן גלוי ל"פרויקט השוויוני", והחיבור בינן בין מהלך קיוו כושר השתכרות האישה ממזונותיה נעשה במפורש.²⁶ מלאכת ההתאמת בתחום מזונות הילדים נעשית באמצעות הגדלה הדרגתית של חלקה של האישה בנטול מזונות הילדים, דרך פרשנות מצמצמת של קטגורית ה"צרכים הכספיים" שבהם חיובו של האב בלבד הוא מוחלט, המביאים מבון לידי הרחבת הקטגוריה של יתר הארכים, שבהם חיבת גם האם מדין צדקה.²⁷ הבאת שני החיבים לידי אותה דרגת חיוב מאפשרת גמישות רבה יותר בחלוקת הנטול הפנימית ביניהם. זהה למעשה גם המגמה שהחוק האזרחי חתר אליה, כפי שבאה לידי ביטוי בסעיף 3א לחוק לתיקון דיני משפחה (מזונות), תשט"ז-1956, הקובע: "בלי להתחשב בעובדה בידי מי מוחזק קטן יחולו המזונות על חוריו בשיעור יחסית להכנסותיהם מכל מקור שהוא". אלא שלפי הפרשנות המקובלת, סעיף זה, כמו יתר סעיפי החוק, אינו חל על רוב המתדיינים, שהרי לפי סעיפים 2 ו-3 לחוק אין החוק חל על בעלי דין אישי,²⁸ ולכן נזקקה הפסיקה לפתח את פרשנות הדין כך שתשקף גם היא את תפישת השיתוף בחלוקת הנטול.²⁹ כך לדוגמה ניסח את הדברים השופט גייפמן מבית המשפט לענייני משפחה ברמת-גן, בקובע כי:

26. ראו לדוגמה בפסק דיןו של שופט גייפמן, הסוקר את סוגיות השוויון המגדרי בהיבטים המוננים של חיי המשפחה, ואת ההתקפות שהתרחשו בהקשר זה בעת האחרונה, ובבואה למקום את הבדיקה נטול מזונות הילדים המוטל על האם, הוא מבادر כי "לאחרונה הוחל עקרון השוויון, במספר סוגיות, בדיוני מזונות אישה: ... (ב) החול מבחוץ של כושר השתכרות אישה, כאשר טובעת האישה מזונות מבעה", ובהמשך מפנה הוא לפסקי הדין ע"א 6136/96 ד' ביקל נ' צ' ביקל (לא פורסם) (להלן: ע"א ביקל) וע"א 93/5930 א' פדן נ' א' פדן (לא פורסם) (להלן: ע"א פדן). ראו תמ"ש (ת"א) 1980/3193 פלונית נ' אלמוני (לא פורסם) (להלן: תמ"ש פלונית), פסקאות 18-19 לפסק-הדין של השופט גייפמן.

27. פסק הדין המנחה בסוגייה זו הוא עדין ע"א פורתזון (לעיל, העלה 15). לצורך הדיון הנוכחי אני מתעלמת מאייה בהירות המוסימית הקיימת בשאלת החלוקה הגילאית, משום שאין בכך כדי להשפיע על ניתוח מגמת-העל של הבדיקה נטול המזונות המוטל על האם.

28. שואה (לעיל, העלה 11, בrk שני, בעמ' 738-756; ע"א 90/3077 פלונית נ' פלוני, פ"ד מט(2) 578 (שנועד להפוך את החלטת Bd"m 1/62 אבראנגליה נ' פקיד הדרישום של לשכת מרשם התושבים, תל-אביב-יפו, פ"ד יוז(4) 2751, ובסתפו של דבר הותירה על כנה).

29. השוו לפנהס שיפמן, דיני המשפחה בישראל (crc ב, המכון למחקרحقائق ולמשפט השוואתי הרי סאקר, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשמ"ט), 256: "ככל שהמושג 'צרכים הכספיים' של הילד יכול ממשמעות מינימאלית יותר, וכתוצאתה מכך תורחוב החובה השווה של ההורים מכוח דיני הצדקה של הדין היהודי גוף, לא יהיה צורך בחידית עקרון השוויון מבוזע... דומה שזו היא המגמה המסתמנת בפסקה..."

הזכות לשוויון, כוכות חוקתית, תיוושם בדיני מזונות של קטינה
בשני מישורים:

- (1) תינתן פרשנות מצמצמת למונח "צרכים הכרחיים", והחבות
החללה רק על האב תצומצם. חלק יותר גדול מצרכי הקטין יוספק
ע"י שני ההורים מדין צדקתה.
- (2) "צרכים הכרחיים" לא יהיו קטגוריה של צרכים חיוניים, אלא
קטגוריה, שבה צרכים בסיסיים ממש של קווים.
- (3) חיוב האב לספק את הצרכים הכרחיים של קטינה, חיוב שלא
חל על האם, יאזור ע"י איד-פסיקת דמי טיפול בגין טיפול האם
בקטינה. אייזון זה יכול להתבצע, באשר גם דמי טיפול הם חלק
מזונות הקטינה.³⁰

תגובה קיצונית עוד יותר למה שנטפה כהפליה בדיון הדתי בסוגיית חלוקת נטל המזונות
בין ההורים היא תגובתו של השופט גראנט, אשר נקט לאחרונה בסדרת פסקי דין צעד
חריג במיוחד של סטייה מן ההלכה המושרשת בדבר החלטת הדין האישי על מזונות קטינים,
וקרא למחוקק לבטל את סעיפים 2 ו-3 לחוק לתיקון דין המשפחה (מזונות) תש"ט-1959,
ולמחוק את מונח "מזונות" מרשיימת ענייני העמד האישי שבסימן 51 לדבר המלך.³¹
השופט גראנט אמן מציג את החלטתו (לפחות בשני פסקי הדין המוקדמים) לחלק את
נטל מזונות הילדים באופן שווה לחלוין בין שני ההורים (על פי הכנסתם הפנוייה) כעלות
בקנה אחד עם תוצאות המשעית של פסקי דין מנהים בסוגיה, אך לאמתו של דבר פסקי
הדין סותרים את ההלכה שקבעה כי על פי הדין האישי החל על בעלי דין יהודים מכוח
סעיף 3 (א) לחוק המזונות, נטל הצרכים הכרחיים מוטל על האב בלבד, והחלוקת השווה
בין ההורים צריכה לחול רק על מה שמעבר לצרכים הכרחיים.³² ואולם, החלטתו בעניין
פ' פ' נ恰恰 לאחרונה בערכת העורר בידי השופט שטופהן, באומרה כי קביעותיו
של השופט גראנט לא היו מעוגנות במלות החוק, בפסקה או בדברי המלומדים.³³ נוסף
על כך הביראה השופט שטופהן כי "על אף היפלייה", כביכול, בין האב לאם, בפסקת
המזונות, הרי, למעשה, בת הדין הרבניים ובתי המשפט האזרחים נוהגים, בדרך כלל,
לאון בין חובות ההורם כלפי ילדיהם, בהתחשב בכלל נسبותיו של כל מקרה ונסיבות".³⁴

30. תמ"ש פלונית (לעיל, העדה 26), בעמ' 32.

31. תמ"ש (ת"א-יפו) 103310/00 ש"מ נ' ש"א (טרם פורסם, עותק שמור במערכת) (להלן:

תמ"ש ש'); Tam"sh (ת"א) 86791/97 נ' נ' א' (לא פורסם); Tam"sh 24650/02 ד"ע נ' א"ע

(טרם פורסם, עותק שמור במערכת) (להלן: Tam"sh ד"ע).

32. ראו אסמכתאות בעורות 27-29 לעיל והtekst הסמוך להן.

33. ע"מ (ת"א) 1150/03 י' נ' א' (טרם פורסם, עותק שמור במערכת) 4.

34. שם, בסוף פסקה ו' לפסק הדין.

סעיף 3 (א) לאותו החוק, בקובעו שוב כי "התנגדות הקיימת ביום לכל הפליה, ובמיוחד להפליה מטعمי מין, מחייבת עיון מחדש בנוגע לשדרה, כאמור, להタルם מהוירות סעיף 3א' לחוק המזונות, ולתת לו נפקות לנוכח החשיבות הרבה שהחברה הישראלית מייחסת כיום לערך השוויון בין המינים ולמניעתה של כל הפליה בין המינים".³⁵

גם אם אין הדברים נאמרים מפורשות בכל קביעה שיפוטית בעניין מזונות ילדים, ברור מן הסכומים שנפסקים כי התפישה שגム על האם לשאת בנטל חלה ל个多עת בת המשפט. די אם ניתן דעתנו למשמעות הכלכלית של פסק המזונות הממצוע, העומד על כ-1,250 ש"ח לילד הנמצא במערכת החינוך הממלכתית (לא כולל מרכיב הדיור), ונשתמש ב"ידעתנו השיפוטית" כדי להעיר אם אכן די בכך כדי לכלכל את כל צרכיו.³⁶ התוצאה היא, כפי שכבר נאמר קודם לכן, כי האם היא זו שמספקת את יתר הצרכים, וזאת כמובן נוספת על מרכיב הטיפול השוטף שלא מוצמד לו כל ערך כלכלי.³⁷ בהתעלמות ממרכיב

35. תמ"ש ד"ע (לעיל, הערא 31), פסקה 6 לפסק הדין.

36. ראו פסק דין של השופט שטופהן בר"ע 02/1895 י"ג נ' (לא פורסם): "תלכה פטוקה היא כי צרכיו הכרחיים של קטין שאינם דורשים ריאות מפורחות ממשם בידיעה הכללית השיפוטית, עומדים על סך 1,150 ש"ח ללא הוצאות מדור ולא הוצאות גן" (הטקסט במקור - רה"ק). באחד מפסקי הדין המנויים שנפסקו קודם לכן, הינה סגן הנשיאה השופט פורת (כתוארו אז) את בית המשפט לענייני משפחה לפסק דמי מזונות בסך 1,350 ש"ח לקטין (לא צרכים מיוחדים ולא מדור), ראו ע"מ 99/01074 עדין נ' עדין (לא פורסם).

37. מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (ראו **שנתון סטטיסטי לישראל** (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002), לוח 5.28 "הכנסה והוצאה חודשית, לפי מספר מפרנסים ומספר נפשות במשק הבית" ולוח 5.29 "הכנסה והוצאה חודשית למשק בית, לפי סוג משק בית") עולה כי הוצאה הכללת לצורכי למשק בית של מבוגר אחד ושלושה ילדים עומדת על 7,572 ש"ח (בשנת 2000). אם נפחית מן הנתון האחרון את סעיף הדיור (1,687 ש"ח) נקבל 5,885 ש"ח. לפי נתון זה, בהנחה (פשתנית) שצרכי המבוגר והילדים לאלו של הילדים, אזי הוצאות כל ילד הם 1,471 ש"ח (לא מרכיב הדיור). מנתוני המוסד לביטוח לאומי (ראו בדו"ח/מחקר "מדד העוני ואי-השוויון בהחלקות בהכנסות במשק 2001" – מצאים עיקריים של דו"ח המוסד לביטוח לאומי ירושלים, תשס"ג). ב-[pdf] URL:www.btl.gov.il/pdf/oni2001.pdf] מצוי כי "קו העוני לנפש תקנית ב-2001 עמד על 1,383.7 ש"ח לחודש". לטיכום, ניתן לומר שהעמדת שיעור המזונות, אף לא מרכיב הדיור, על 1,250 ש"ח מקרב את התקנים לקו העוני.

38. ההחלטה אמונה מכירה במושג "דמי טיפול", המשולמים לאם במרקם שביהם אין היא עצמה מקבלת מזונות בעבריה, אך זה מס שפטים בלבד, שכן בדרך כלל נבעל גם מרכיב זה בדרך כלל באותו סכום גלובלי ממוצע שמצויר לעיל. חריג לכך ניתן למצוא בפסק דין של השופט טובה סיון בתמ"ש (ת"א-יפ) 98/3540 פלונית נ' פלוני (טרם פורסם, עותק שמור במערכת) (להלן: תמ"ש פלונית נ' פלוני), שבו נוסף דמי הטיפול על דמי המזונות, אך גם זאת בסכום מגוחך של 200 ש"ח בסך הכל. ראו גם את הצעות המובא לעיל מפסק דין של השופט גיימן, המורה כי איפסיקת דמי טיפול היא הדרך להגברת השוויון בנטל המזונות על שני ההורים.

הטיפול אין כל חדש, שהרי עבודות הבית – המבוצעת ללא תשלום – אינה נחשבת לעובדה במונחים כלכליים בכלל הקשר שהוא.³⁸ התעלמות מערכה הכלכלי של עובדה זו גם בהקשר של מזונות הילדים היא;amp;#39; המאפשרת לפסיקה להשתפתח בכיוון שנוחה להיות יותר שוויוני ותוגן, בעוד בפועל תוצאה היא' חלוקה מעוותת לחלוותן של נטל גידול הילדים המשותפים. ערכאה הכלכלי של עבודות הבית נאמד, בין היתר, במחיר שמלמת האישה בלבד באובדן הכנסות עקב עובדה חיליקית, או בהתקומות אטית יותר, או במקרים אחרים – כפי שהמושג מכונה בספרות הכלכלית הביקורתית – ב"קנס" שהאישה שמלמת לאורך הקריירה המקצועית שלה על לידת כל ילד.³⁹ שפע של הסברים כלכליים "אובייקטיביים" מוצעים לפערו השכר המגדירים: מותק נמוך של נשים שנובע מכניסה מאוחרת יותר לשוק העבודה או מהפסקות רבות ברצף העבודה; העדפת משרות עם שעות עבודה "נוחות"; ואפילו טענה לפרודוקטיביות נמוכה יותר של נשים שחן אמהות.⁴⁰ המשותף לכל ההסברים האלה, ולאחריהם, הוא היותם תולדה של העבודה שהנשים העובדות הן גם אמהות לילדים. הנסיבות הכלכלית הניטרלית שבהן הם מושגутם אלה אינה יכולה להשפיע על כך שמדובר בתופעה מגדירת המשפיעה באופן שלילי על נשים עקב אמהותן.⁴¹ כפי שמהירות מישל בודיג ופולה אינגלנד:

ראו: Ruth Halperin-Kaddari, *Women in Israel: A State of Their Own* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004), 113–115; Nancy Folbre, “Holding Hands at Midnight: The Paradox of Caring Labor”, 1 *Feminist Economics* (1995) 72 סבירסקי, ורד קרואס, אתי קונור-אטיאס, ענת הרבסט, “אמותות חד הוריות בישראל”, *מידע על שוויון* 12 (2002) 4.

ראו לדוגמה מהעת האחרון את מחקרן של מישל בודיג ופולה אינגלנד, שמצוין כי איש מפסידה בממוצע 7% מיכולת השתכרותה עם לידת כל ילד: Michelle J. Budig & Paula A. England, “The Wage Penalty for Motherhood”, 66 *American Sociology Review* 204 (2001); השוו למחקר של ולדפוגל שמצאה כי ההפסה הנגרם מהולדת ילד אחד הואJane Waldfogel, “The Effects of Children on Women's Wages”, 62 *Am. Soc. Rev.* (1997) 218. לעיתים מוצע אף גורם הפליה, הבלתי-'אובייקטיבי מעצם הגדרתו, כהסבר לפערו השכבר. ראו Budig & England (לעיל, הערה 39), בעמ' 208–210; לנדה עפרוני, קידום ושבך של נשים בשירותים הממשלתיים בישראל (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, 1980).

אכן מקובל ביום לדבר על Mothers and Others. זהה למעשה הגישה שמלואה את ניתוחן של Budig and England לכל אורך מאמרן (לעיל, הערה 39). ראו למשל את התכנית ל-WLAW Washington College of Law, American WorkLife University באתרים: <http://www.wcl.american.edu/gender/worklifelaw/mothers.cfm> Joan Williams, “How Academe Treats Mothers”, *The Chronicle of Higher Education* (2002) <http://chronicle.com/jobs/>; נמצוא ב: (ביקורת באתר לאחרונה ב-1.6.04); ראו גם Joan Williams, “How Academe Treats Mothers”, *The Chronicle of Higher Education* (2002) <http://chronicle.com/jobs/> (ביקורת באתר לאחרונה ב-1.6.04).

While the benefits of mothering diffuse widely – to the employers, neighbors, friends, spouses, and children of the adults who received the mothering – the costs of child rearing are borne disproportionately by mothers...

Thus, mothers pay a price in lower wages for doing child rearing; while most of the rest of us are “free riders” on their labor.⁴²

דוגמה נוספת למשמעותה של המהיר הכאב של הטיפול וגידול הילדים, שבו נושאות האמהות כמעט בלבד, ניתן לראות בפסק דין האחרון של השופט גראנט הופוסק, כאמור, “על-פי חלוקה שוויונית” בעיניו, יחסית לרמת ההכנסה של שני ההורם.⁴³ באותו מקרה דובר באישה שהועסקה כموظירת בית ספר על ידי עיריית תל-אביב, שהכנסתה הפנוייה הגיעה ל-4,268 ש"ח. לא ברור מה היקף משרתה ומה גילתה. האיש הוא מכונאי רכב בהכשרתו, נמצא בתפקיד גמילה מסמים, ועובד אצל אחיו. הכנסתו הוערכה בסכום של 5,500 ש"ח על פי הצהרותו בקדם המשפט, ואילו תלושי המשכורת שהגיעו, והוחזקו כולם באותו היום, הצביעו על הכנסה נמוכה יותר. הזוג שני ילדים קטינים, הנמצאים בהחזקת האם, וגורים אלה בדירות אמה של האם. האב אינו מתරאה עם הילדים באופן קבוע. על בסיס חישוב מכני לחלוטין קבוע השופט גראנט כי חלקו של האב בהכנסותיהם הפנויות של שני ההורם הוא 56%, ועל כן ישא ב-56% מצורבי הילדים, שהוערכו בסך 1,500 ש"ח כל אחד (ללא מרכיב הגן ודמי הטיפול). התיחסותו של השופט גראנט לנושא דמי הטיפול מענינית במיוחד. מפניה שאין האב מתරאה עם הילדים באופן קבוע, מבהיר גראנט כי “בכך אינו מקל על האם את הטיפול בילדים”, ולפיכך מעריך הוא את דמי הטיפול בסך 300 ש"ח בחודש בעבר כל ילד, אשר מהם מטיל הוא על האב השתתפות בסך 56% (168 ש"ח) עד מלאת כל אחד מן הילדים 12 שנים.⁴⁴ מצד אחד, יש כאן הכרה בכך ש不留 ה טיפול בילדים מעלה לשעות שבהם נמצאים הם במערכות החינוך מוטל על האם בלבד. מצד שני, הרושם הוא שביקורי האב, לו התקיימו כסדרם, היו גורמים לנשיאה שווה בנetal זה. דבר זה הוא כמובן מופרך לחלוטין. גם כאשר מתקיים קשר רציף בין האב שאינו משמרן לבין הילדים, ובאופןם אם מדובר בהסדרי ראייה רחבים מן המקובל, עדין נושא האם המשמרנית בנetal הטיפול השופט כמעט לגמרי. כפועל יוצא מכך, היא זו שנושאת לבדה במחירו האיש של הנetal הזה, המתבטאת בכך שברמת הזהות האישית שלה כאדם עובד, עבדותה בשכר היא משנית לעבודתה כאם. השלוותיו הכלכליות והאישיות של מצב דברים זה קשות להמחשה קוונקרטיבית בכל מקרה לעצמו. קשה לZF, למשל, מאותה מזוכרת בית ספר, שתוכל להציג במדוקע על הצעת קידום שלא עונתה לה, או על הצעה לשעות נוספות שלא יכולה להיות מקבל, עקב אחריותה הבלבדית לטיפול בילדים וגידולם. רק לעיתים רוחקות

.42 Budig and England (לעיל, העלה 39), בעמ' 204, 205.

.43. תם"ש ד"ע (לעיל, העלה 31).

.44. שם, פסקאות 49-1 לפסק הדין.

האינטראקטיבית בין מערכות הקיום והוחות היא כל כך ישירה וברורה. סביר יותר להניח שמערכת האיזונים, הוויתורים והעלויות היא עモמה ובתיניינית להצבה ישירה. לכן חשובים כל כך אותם מחקרי רוחב קבוצתיים, הפורשים תמונה ריאלית כללית, שמננה ניתן לגוזר מסקנות ולהשליך על כל מקרה ומקורה. גם בלי להיכנס לפרטיו המדוייקים של מקרה זה, ברור שבחליטה לחלק את נטל המזונות שווה בשווה בין שני ההורים, יחסית לחלוקת בהכנסות המשפחה, לא הובא בחשבון כלל אותו גורם של מחר נטול גידול הילדים.

2. מלאכת הדתאמה במסגרת הגנת הקליזן בתביעת מזונות איש

(א) מ"שומרת קיושואים" ו"טוזה באצמר" לפקידה ומורה בבית הספר: תפישת עבודה⁴⁵
של נשים באספלקלריה דיני מזונות איש במערכת הרבענית
כשנושא אדם איש מהתייחס לה בעשרה דברים זוכה בה ארבעה דברים, אפילו לא
כתבו.

אלו הם העשרה דברים: מזונתיה וכוסותה ועונתה וכוטתה ורפואתה ולפדותה אם
נשנית וקובורתה ולהיות ניזונה מנכסיו ויושבת בبيתו אחורי מותו כל זמן אלמנותה ולהיות
בגנותיו ניזונות אחר מותו עד שתיארסו ולהיות בניה הוכרים ממנו יורשים כתובתה יותר
על חלוקם בירושה שעם אחיהם.

אלו הם הארבעה דברים: מעשה ידיה ומציאותה ופירוטיה וירושתה.⁴⁶
זהי הבניה הבסיסית של מערכת היחסים הזוגית לפי ההלכה. זהי מערכת של זכויות
וחובות הדדים, המשקפת חלוקה מאד ברורה ונוקשה של תפקיד מגדר, והפרדה מוחלטת
של הפרטី והציבורי.⁴⁷ תפישת הדדיות באה לידי ביתוי מותשי יותר בתקנות חכמים שיצרו
זיקות בין המרכיבים השונים של המערכת, ולעניןינו השובבה מבון התקנה הידועה בನיסוח
זהה: "ועוד תיקנו חכמים: שיהיו מעשה ידי האישה כנגד מזונתיה".⁴⁸ שתי שאלות מרכזיות
מתעוררות כאן, האחת – מהם אותן מלאכות הנכונות לגדר "מעשה ידיה" של האישה
שתמורותן וכיait היא למזונתיה? האחת – מהי מהות זכותו של האיש למעשה ידיה של
אסתו, והאם יכול הוא לגרום לה, בין שירות ובין בעקיפין, להפיק אותן "מעשה ידיה"?
הגדרת המושג "מעשה ידיה" כוללת שני פרמטרים, הן של סיוג והן של היקף, ושאלת
חובתה של האישה במלואה כלשהי תלולה בשילוב של שניהם. במקרים אחדות, ניתן כי
מלואה מסוימת תסוג כמלואה שעיל האישה לעשותה, אך בנסיבות העניין יוחשב הדבר
לעשיה בהיקף שלמעלה مما שהיא מחויבת בו. במושג "מעשה ידיה" כוללת ההלכה שלושה
סוגי מלאכות: מלאכות של חיים,⁴⁹ מלאכות הבית⁵⁰ ומלאכות רוחה. אלו האחרונות הן

45. שו"ע אה"ע, ס"ט, א-ג.

46. עוד על הבניה המגדר במערכת הנישואין ההלכתית ראו רות הפלרין-קדרי (לעיל, הערא
(13).

47. רמב"ם, הלכות אישות, י"ב, ד.

48. "וכן כל איש...," שו"ע עה"א, פ, ד.

49. משנה כתובות פרק ה, משנה ה.

החשיבות לצורך הדיון הנוכחי. אלו הן מלאכות שנעשות לשם עשיית רות, כאשר המודל הפרדיגמטי המשמש כאן הוא מודל "אשת החיל" המהוללת במשל⁵⁰:

ומה היא עשויה לו? הכל כמנג המדינה. מקום שדרכו לארוג ארגות, לרוקם רוקמת, לטוות צמר או פשתים טווה. ואם לא היה דרך נשי העיר לעשות כל המלאכות האלה אינו כופה אלא לטוות הצמר בלבד... והטוויה היא המלאכה המיווחדת לנשים.⁵¹

מונייח המפתח כאן, ובכל הדיונים ההלכתיים סבב שאלת מלאכות הרווחה שהאישה חייבת בהן, הוא "מנג המדינה".⁵² ככלומר, הקטגוריה זו של מלאכות לשם עשיית רווח תלואה באופן בסיסי בנהוג ומקובל באותה חברה ובאותה תקופה, וחיבור של ממש קיים רק לגבי מלאכות שאכן מקובל שהן מיוחדות לנשים. במקרים אחרים, כפי שכבר נרמזו בפתח הדברים, המפתח להתפתחות ההלכה ולהתאמתה למציאות החיים המשתנה טמון כאן, בסיווג של מלאכות הרווחה, בתוך הכלל של הדיון דתי עצמו.

הدينיות של מושג "מעשה ידי" מתבטאת גם בפרמטר השני, של היקף המלאכות אשר בהן חייבת האישה, במסגרת אותן מלאכות שדרך נשים לעשותן. כאן עשווה ההלכה שימוש בשני מושגים נוספים: "העדפה", ו"העדפה על-ידי הדחק". התחקوت אחר המושגים המצינניים את היקף המלאכות נזוק כדי הדיון בזכות הבעל למעשה ידי אשתו. מוסכם על הכלול שהוכחות לדrhoח מלאכות שנעשו "בהעדפה שלא על-ידי הדחק", ככלומר, בחריצות אישית של האישה, היא של האיש. המחלוקה היא באשר לדrhoח מלאכות שנעשו ב"העדפה על-ידי הדחק", כאשר המושג מתר, כפי הנראה, התאמצות יוצאת מגדר הרגיל, כגון עשיית מספר מלאכות בו זמנית.⁵³ כאן לא ברור אם הבעל הוא גם הבעלים של דrhoח מלאכות אלה, או שהאישה היא הזכאית להם. כפי שモבא במקורות מאוחרים יותר, כגון בנושאי כלים של השולחן-ערוך, הדבר שני בחלוקת, ו"יכולת האישה לומר קים לי כמו אמר לעצמה...", ובסיומו של דבר, "נווגים במדינות אלו שלא להוציא מיד האישה שום העדפה שעלה-ידי הדחק".⁵⁴ ככלומר, כפי שנעשה כאשר מופעל הכלל של "קים לי", אם הרווחים נמצאים בידי האישה, דהיינו – היא המוחזקת בהם – אין מוצאים אותם ממנה. עם זאת, אם היא תובעת כספים מיד בעלה, כגון בתביעת מזונות, או שהוא נחשב למוחזק, וסכום הרווחים מאותן מלאכות מתקוז מדמי המזונות שהיא זכאית להם.

50. משלוי, ל"א, יי-ל"א.

51. רמב"ם, הלכות אישות, כ"א, א.

52. ראו גם שו"ע אה"ע, פ, א. למנג המדינה מתווסף גם השיקול של רמת התמים של הזוג, אך אין הוא משמעותי לצורך הדיון הנוכחי.

53. ראו את הדיון בתלמוד בבלי, כתובות ס"ז ע"א: "כִּי אַתָּא רְבִין אָמַר רְבִי יְוָתֵן בְּהִעֱדָה שֶׁלֹּא עַל יָדֵי הדָּחָק, כֹּלֵי עַלְמָא לֹא פְּלִיגִי דְּבָעֵל הוּא". רשי' (שם): "שֶׁלֹּא עַיִלְתָּה הַדָּחָק – כַּגּוֹן שַׁהֲיָא עִירִינִית וּבְעַלְתָּה מְלָאכָה". כי פליגי בהעדפה של ידי הדחק. תנא קמא סבר לבעה. ורבי עקיבא סבר לעצמה". רשי' (שם): "כַּגּוֹן דָּחָקָה עַצְמָה וַהֲעִדֵּפָה... שֻׁמְרָת קִישׁוֹאִים וְטוֹבוֹה פְּשָׁתָן וּמְלַמְּדָת שִׁיר לְנָשָׂוִים בְּשָׁכֶר וּמְתַמְּמָת בְּצִים בְּחִקָּה אוֹ בִּיצִי תּוֹלְעִים הַעוֹשִׁים מִשִּׁי שהנשים מחממות אותן בחיקון והם נוצרים. מהו: מי הו כעל ידי הדחק או לא?"

54. ההלכה מחוקק (ר') משה ב"ר יצחק יהודה ל'מא, אחד משני נושאי הכלים (המפרשים) המרכזיים של השולחן ערוך, מן המאה ה-17) לשו"ע אה"ע, פ, ב.

85. ԱՐԵՎԱՆ ԱԼԵՔ Ա ՀԱՅԱ Ի ԽՈՎԱՆԻ ՕԳ Ե՛ ՀԱՅՈՎԱՆ ԲԿ ՄԵԼԻ:
ԼԱՌ ԱԿ ԱՎԵԿ ԽՎԼ ԼԵ՛
76. ԻՆՉ ՀԱՅԵ ԽԱՄ ՀԱՅ ՀԵՏԱԿԱ ԽԵ ՀԱՐԵՄ ԽԱՐ ԲԻԹՈՒ (ԽՎԱԼ ՀԵԴՈՒ ԸՈՒՅ ՀԱՅ Ե՛
95. ԼԱՅ ՀԱՅՐԱՄ ՖԱՄ ԱԼԵՎԱՆ Ա ԶԱԼ ԺՇ ՖԱՄ ՄԱՍԻ ՕԻԳԼ Ե (ԽԱՅ Ե՛) ՀԱՅ
«ՈԼ ՁԱՅՆ ՀՐԱՅՈ»
55. ԼԱՅ ԱՌ ՍՎԵՅԻ ԽԱՄԱՄ ՀԱՅ ՀՇ ԱԿԱՊ ՋԱՅ ՇԱՅ ԲՈ Ս, ՄԱՆՀԱՆ ՀԱՅ «ԶԱՅԻ ԿԽ ՋԱՅԱ».

Ե՛ ՄԱ ՀԱ ԱՎԵԿ ԽՀԱ ԼՄԴԿԽԸ ԱՎ ՇՈ ՄԱՅ ՀԱՅ Ե՛ ԵՄ
ՄԱԼԻԵ ՄԱ ՇՋԱՄ, ԼԱՌ ՋԱԴԿԽԸ ՋՀԱ ՄՎՍ ԱՎԵԿ ԵՄ ԾԵՇ ԻՆ
ՀԵՎ»

ՀԵՎ ՄԱԼԻԵ ՀԵ ՇՄԻ ԽԼ ԲՎԱՅ ԱՌԱՅ ՄԵՋՈ ՄԵՄԱԽՄ ԱՄԵ
ՀԱ, ԱՎ ՀԵՇ ԿԼԵ ՋԱՅՄ ՄԱԼԻ ՀԱԿԱՄ ՄԱ ՄԱ ՏԻԵՎ

ՀԵՋՈ ԱՎ ԱԼԽՃԱՄ ՋՐԻ Մ-ՕՅ:

Հ «ԱԽԵԼ ԱՀ-ՀԵ, ԱԼԵՎԴ» ՀՎԱՐԱ ՇԱՀ ՀՄԿԱՆ ՄԱԱ ԱՎԵԿ ԵՎ ՋԱՄԱՄ
«ՋԿԽԸ ՄԱԼԻԵ», ՀՎԱՐԱ ՋՄԱ ՀՋՈՒՄ ՄՋԿԽԸ ՄՄԿԱՄ ԱՎԵԿ ԵՄ՝ Ա ՀԱՎՃԵՎ
ՄԵՎ ՄՋԵՏԵՐՄ ՀՀԱ ԱՎԸ» ՄՎԱՄ ՄՋԿՎԱ ՀՎԵ ԱՎԵԿ ՋՎԵ ՋՎԵ ՋՎԵ
ՄԵՎ ՄԱ ՀԵՎ ԱՎՎԱԿՈՄ ՀԿԵՐՈՒՄ ԹՀ ՄԿԱՄ ՇԱՅ ԱՎԸ ԱՎԸ ՀՎԵ
ՀՎԵ ՄՎԱՐՄ ՄՎԵՎՄ ԹՎԵՐՄ ՇՎԵՐՄ ՇՎԵՐՄ ՇՎԵՐՄ ՀՎԵ ՄՎԱՐՄ ՄՎԵՎՄ ՀՎԵ
ՀՎԵ ՄՎԵՎՄ ԱՎԵՎՄ ՀՎԵ ՄՎԵՎՄ ՀՎԵ ՄՎԵՎՄ ՀՎԵ ՀՎԵ ՀՎԵ ՀՎԵ ՀՎԵ ՀՎԵ ՀՎԵ ՀՎԵ

ՀՄՎԵՎՄ ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ
ՀՎԵ ՀՎԵ

אישה, כמובן, והיא מוחקת ברהיטים שקנתה תמורתם, ברור
שאין להוציאם ממנה (ההדגשות שלי – רה"ק).⁵⁹

זהו ביטוי לתפישת עבודת האישה בשכר כמצויה מחוץ לגדר מלאכות הרווחה, במובאה להלן, מסוף שנות ה-50, ניתן לראות ביטוי גם לתפישה זו וגם לתפישה המסוגת את העבודה כ"העדפה על-ידי הדחק":

צדק בא כוח האישה בדבריו המיסדים על כמה אסמכתאות, שאין
לחיבב האישה בעבודות הנהלה או פקידות וכדומה, שאיןן מסווג
עבודות טווית צמר, למראות שהאישה מוכשרת לזו, וכמה נשים
עוסקות בזו...

אמנם יתכן שבמקרה שלנו נקרא מעשה ידי האישה 'העדפה על-ידי הדחק', מאחר שהאישה עשויה כל עבודה בבית, ועובדתה במוסד פלוני היא נספפת על עבודה בבית.⁶⁰
כך או כך, מבחינה מעשית התוצאה היא שהכנשות האישה מעבודתה נותרות בידיה, אך סכומן מכוון מדמי המזונות שלהם היא זכאית.

ארבעים שנה לאחר מכן, בראשית שנות ה-90, מסתמנת גישה שונה לחלוtin, לדעת בית הדין הרבני האורי בחיפה, "...עובדת פקידות או הוראה בבית ספר וכדו..." דהיינו מלאכת נשים...".⁶¹ ככלומר, עבודה הנשים בשכר, לפחות במקרים מסווגת כגון פקידות או הוראה, הופכת להיות מסווגת כ"מלאכת רוחה" בשיעור הרגיל שעליו ניתן לכפות את האישה לעשotta, "ולכן כאשר הבעל טוען שלאישה יש אפשרות להשתכר במלואה שמנาง המדינה שנשים משתמשות בה יכול לפטור עצמו בסכום שביה"ד משער יכולת האישה להרוויח".⁶²
בל תקל מסקנת בית הדין הרבני עיניינו. מדובר כאמור בשינוי מהותי של פסיקה שנשתרשה היטב, מהלך שאין בבית הדין הרבני נהוג לעשות לעיתים קרובות. כפי שנאמר בפתח הדברים, הלווא זוהי אחת הביקורות המרכזיות המופנות כלפי בית הדין הרבניים חדשות לבקרים – קרי אי-נכונותם להוסף ולפתח את ההלכה, לעיתים תוך שינוי של פסיקות קיימות. מעניינת במיוחד היא הדרך שבה מצדיק בית הדין את מסקנתו העומדת בניגוד לדעה המקובלת עד כה:

59. תיק מס' 4553/תש"ג האישה א' נ' הבעל ב', פד"ר א' 81. (ביד"ר ת"אייפו – גולדשטיינט, קרלייז, בבליקי).

60. תיק ש"ז/283 האישה א' נ' הבעל ב', פד"ר ב' 220. (ביד"ר חיפה – רוזנטל, רקובר, הדר).
הדר).
הדר).
הדר).

61. תיק טו/8005 א' נ' ב' פד"ר י"ד 212 (ביה"ד הרבני חיפה – הרב אקסלוד, הרב הרצברג), בעמ' 230.

62. שם, שם. חשוב לציין לב להמשך הדברים: "זמין בזה לשcole כל מקרה לגופו באיזה דלק משרה להחיליט שהאישה יכולה לעבוד ולהשתכר והגם שאין להחשב משרה שלמה כייכולת עבודה האישה להיות וועליה גם עבודות הבית".

אולם אם דרךן של נשים לעשות מלאכות אחרות כגון מ"מ וכדומה י"ל שיכول לכפותן ובאמת זהו פשוטות לשון הרמב"ם והשׂו"ע מעשה ידיה כיצד הכל כמנהג המדינה ומשמע שיכול לכפותה לפיה מנהג המדינה ומה שמספרש אריגה ריקום וכו' הוא מפני שבזמן זה היה מנהג המדינה ומשמע שאם משתנה מנהג המדינה יכול לכפותה לעובד כמנהג המדינה ואם לא היה הדין כך היה להם לרמב"ם ולשׂו"ע לפרש זאת וגם הסברא גותה לכך שאם מנהג המדינה שנשים עושות מלאכות אחרות מדו"ע שלא יהיה אפשר לכפותן לעשות כמנהג המדינה (ההדגשות שלי – רה"ק).⁶³

יש להניח שרבים היו מעוניינים למצוא הנמקות ברוח זו של התאמת הכללים ההלכתיים למציאות חברתיות משתנה גם בהקשרים אחרים. למehrabbת הצער, ניתוח מעין זה הוא חייזן נדיר בפסקת בתיה הרבנויות בישראל. בתחום הרגיש והכוab מכלול, תחום תביעות הגירושין, ניתן אף לקבוע כי אין הוא קיים כלל. לפיכך קריית פסק הדין מלאה בתבושה מסוימת של תסכול, לנוכח ההכרה בכך ששימוש כה חריג במנגנוןים ההלכתיים המאפשרים את התפתחות ההלכתית ואת התאמת למציאות חיים משתנה, מתרחש דווקא כך שתוצאתו אינה מיטיבה עם הנשים.

במאמר מוסגר כדאי לציין שגית בית הדין הרבני, הן בשנות ה-50 והן בשנות ה-90, היא למehrabbת הפלא דוגמה מופתית ליישום שיפוטי של נורמות חברתיות. מבדייקת נתונים סטטיסטיים של עבודה נשות נושאות במרוצת השנים יכול להיווצר הרושם כאילו בית הדין הרבני בדק את הטבלות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ופסק לאוֹרָן. הנתונים הסטטיסטיים אכן מלמדים שבשנות ה-50 פחות מ-25% מקרב הנשים הנושאות השתתפו בכוח העבודה האורחית, ואילו בשנות ה-90 למעלה מ-50% מהנשים הנושאות השתתפו בכוח העבודה האורחית. מבחינת תחומי העיסוק, 22% מן הנשים עוסקות בתחום החינוך, ו-30% מן הנשים עוסקות במקצועות פקידות.⁶⁴ כוכור, אלו הם התחומיים שאוותם הביאו בית הדין כדוגמה ל מלאכות שכיהם "מנהג המדינה הוא שהנשים עובדות ב מלאכות אלה". החלטת בית הדין הרבני בחיפה לא התקבלה על דעת בתיה דין רבנים אחרים, והיא נחשבת להחלטה חריגה. עם זאת, דווקא המערכת האורחתית, בחלוקת לפחות, אימצה אותה, מפני שהיא סימלה בעבורה, ככל הנראה, אפשרות לשינוי פנימי בכיוון של הגברת השוויוניות.

63. פסק דין של הרב אקסלрод, שם, בעמ' 228; השוו גם פסק דין של הרב הרצברג, שם, בעמ'

.238

64. ראו Halperin-Kaddari (לעיל, הערא 38), בפרק 7.

(ב) המערכת האזרחיות ומזונותיה של האישה הע(א) ובדת: ניתוח מסורתי של פסקית בית המשפט העליון

שיקולי השוויון ושאלות של מהות השוויון ליוו את המערכת האזרחים עוד בתחילת התמודדותה עם תביעות של נשים למזונות. המערכת האזרחים מחייבת כדיוע להחיל גם היא את הדין הדתי בתחום דיני מזונות האישה, מצוות סעיף 2 (א) לחוק לתקן דיני המשפחה (מזונות), תש"ט-1959.⁶⁵ מבחינה עקרונית, בית המשפט האזרחי מקבל את הדין הדתי כנתון, ובדרך כלל לא מתימר להשתתף בפיתוחו הפנימי. עם זאת, הוא עשוי להפעיל מערכת שיקולים משלהו, שהיא חיצונית למערכת ההלכתית, אשר תשפייע על הדין הדתי בדרכים שונות, לעיתים בדרך של סיוגו, ולעתים בדרך אחרת. כך אירע בתחום זה של מזונות אישה ומעשה ידיה כנגדם, כאשר השיקול החיצוני שליווה את המערכת האזרחים הייתה השיקול של השוויון בין המינים.

הចורך האזרחי להתמודד עם שיקול זה התגלה במלוא עצמתו כבר בפרשה הראשונה שבה עלה השאלה כיצד להתייחס למשמעותה של אישה התבעת מזונות מאישה, בד"ן יוסף.⁶⁶ הביטוי הפורמלי לשאלת היה באמצאות חוק שווי זכויות אישה, תש"א-1951, והשפעת סעיף 2 לו על זכותו של איש למעשה ידיה של אשתו על פי ההלכה.⁶⁷ המחלוקת שנתגלעה בין השופט ח' כהן לבין השופט קיסטר נזקota להיות מחלוקת סביבה שאלת כיפות המערכת האזרחים להכרעת בתי הדין הרבניים בשאלות הלכתיות כאשר מדובר בתחוםים שעליהם חולשת ההלכה. למעשה, המחלוקת נסבה סביבה המשגה הרואה של עקרון השוויון שנקבע בחוק שווי זכויות האישה, והערכות הדין הדתי על פי אמת המציאות הרואה של שוויון וחוגנות. השאלה הספציפית, כאמור, הייתה אם אכן ניתן עוד לקוז אמת המציאות של האישה התבעת מזונות מסוימים מהיא זכאית, או שמא לנוכח משכורתה של האישה התבעת מזונות מסוימים שלו היא זכאית, או שמא לנוכח הוראת סעיף 2 לחוק שווי זכויות האישה אין יותר לאיש כל זכות בהכנסותיה של אשתו, לא בדרך של תביעה ישירה וגם לא בדרך של קיזוז כאשר היא טובעת ממנו מזונות.⁶⁸ בדעתו זו החזיק השופט ח' כהן, גם בערעור וגם בדיון הנוסף, בהתבססו על חוק שווי זכויות האישה, ובדחוותו את פסקת בתי הדין הרבניים כפסקה מחייבת, על שום התעלמותם מהוראות תוקזת. השופט קיסטר, לעומתו, לא הסתיר את מורת רוחו מן השימוש הבלתי-ידורי, לדידו, שעשה השופט ח' כהן בחוק "ששאיפתו להביא לשוויון", כהגדרתו של השופט קיסטר.

65. סעיף 2 (א) לחוק לתקן דיני המשפחה (מזונות): "אדם חייב במזונות בני-זנו לפי הוראות הדין הארצי החל עליון, והוראות תוקזת ולא יהולו על מזונות אלה."

66. ד"נ 69/23 ט' יוסף נ' ר' יוסף, פ"ד כד(1) 792 (להלן: ד"נ יוסף).

67. סעיף 2 לחוק שווי זכויות האישה, תש"א-1951, ס"ח 148 (להלן: חוק שווי זכויות האישה) קובע: "לאישה נשואה תהיה כשרה מלאה לפחות בקניין ולעשות בקניינים כאילו הייתה פנוייה".

68. שאלת מעין זו נזונה בשלב מאוחר יותר בקשר לאפשרות לקוז את הכנסות האישה מרכוש מדמי המזונות שלהם היא זכאית, לנוכח חוק שווי זכויות האישה, בג"ץ 202/57 סידיס נ' הנשיה וחברי בית הדין הרבני הגדול, פ"ד יב 1528, שביטל את זכות הבעל לפירות נכסיו אשתו, ותקנית סעיף 2א לחוק שווי זכויות האישה, תש"א-1951, ס"ח 248. ראו ע"א 596 י' לוי חוק נ' ה' לוי חוק, פ"ד מה(4) 749, בעמ' 752.

בסיום פסק דיןו פורש השופט קיסטר את משנתו בכל הנוגע לשוויון בחיה הזוגיות:

בסוף העיר, כי מקובל בכל מקום בעולם כי הנישואין מטילים על שני בני הזוג חובות הדדים וחובות כלפי ילדיהם, וכן מעניקים חי הנישואין גם זכויות; ולא יבוא מהוקק מודרני וישראל את האישה מכל חיבוב כלפי בעלה וככלפי משפחתה ויישאר לאישה רק זכויות. חוק שיווי זכויות האישה הוא חוק מודרני ששאיפתו להביא לשוויון.

...

אין יסוד לחשוב כי בנסיבות של היום שהאישה עבדת בכל שטחי חיים כמו בעלה ומשתכרת מעובdetה, התכוון המחוקק לקביע כ' אין לצפות מאישה כל פעולה לשיפור המצב הכלכלי של המשפחה ושות עזרה לבעה לעלידיו עבודה לשם ריווח, אלא שתשב באפס מעשה או תרוויח לעצמה בלבד ותזכה למונעות מבעה אפילו הוא עני מרוד; ולכן, אם לפי הדין האישי זכאי הבעול לדריש ממנו שתטה שכם, אין לומר שהחוק התכוון לבטל זאת.⁶⁹

בדברים אלו מצוין, לדעתו, ביטוי ראשוני להתקפותו אותו מיתוס חדש של שוויון האישה, המיתוס של האישה העובדת ומשתכרת באופן שווה לאיש. הם מבטאים תפיסת פשטיות במינוח של שוויון פורמלי, המבקשת ליצור זהות מוחלטת בתפקידים ובמקום שיש לשני בני הזוג במערכות היחסים ביניהם. הפשנות משתקפת בהערכת הפעולות הכלכליות של הפרט בקנה מידה של עבודה בשכר בלבד, תוך התעלמות מוחלטת מעבודות הטיפול במשפחה הנעשית בבית ללא שכר. רק כך ניתן להבין את האופן שבו תיאר השופט קיסטר את המצב המשפטי שבו צדד השופט ח' כהן כמצב שבו משוחררת "האישה מכל חיבוב כלפי בעלה וככלפי משפחתה" ונותרת עם זכויות בלבד. סטטיסטית, נשים משקיעות בעבודות הבית שאינן מתוגמלות פי שניים מן הזמן שהן מקדישות לעבודה בשכר, וכי חמישה מן הזמן שמקדישים גברים לעבודות בית שאינה מתוגמלת. נתון אחדון זה נותר עקיב גם כאשר שני בני הזוג עובדים בשכר.⁷⁰ אם אין מתייחסים לסוג זה של פעילות כל "עבודה", ולמעשה מתעלמים ממנה כמעט כמעט לא תקווע למסקנה שם לא תקווע משוכורתה של

69. ד"נ יופף (לעיל, העירה 66), בעמ' 808 (הדגשות שלי – רה"ק).

70. ראו Halperin-Kaddari (לעיל, העירה 38), בעמ' 128-129; **דפוסי השימוש בזמן בישראל: סקר תיקצוב זמן 1991-1992** (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תשנ"ה), בעמ' 14-15, לוח ה בעמ' 23, לוח 13 בעמ' 158-159; וכן **דפוסי השימוש בזמן בישראל: מממצאים נספחים מסקר תיקצוב זמן 1992-1991** (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תשנ"ו), לוח 1 בעמ' 43-45, לוח א בעמ' 16; ג'וסלין גروس וברברה סבירסקי, **סקר תקציב זמן ושוויון בין-מדדי, מרץ אדרת, אוקטובר 2002** [URL: <http://www.adva.org/ivrit/time/timeusesurvey.htm>] (להשוואה בינלאומית).

האישה ממוננותיה, היא תיוותר משוחררת "מכל חיוב כלפי בעלה וככלפי משפטותה". כאשר לתפישות פשטיות אלה של שוויון, של פעילות כלכלית ושל עשייה לרבות המשפחה, מצטרפת תפישה אוטופית של שוק העבודה שוויוני לחלוותן שבו עובדת האישה "בכל שחיי [ה]חיים" ממש "כמו בעלה", וממן הסתם אף "משתכרת מעבודתה" כמו בעלה, התוצאה היא, כמובן דחיתת כל דרך להגעה לתוצאה שונה מלבד התוצאה של קיוזו השתכורותה של האישה, ובהמשך הדרך - קיוזו פוטנציאלי ההשתכורות שלה. אכן, כפי שנראה מיד, פסק דין של השופט קיסטר, אשר דין כמובן בהיבט המוצמצם של הכנסה בפועל של האישה העובדת בשכר, הוועלה על נס ומצוות תדריך בפסק הדין של שופטי המשפחה המבקשים להצדיק את קיוזו הכנסה הפוטנציאלית של האישה שאינה עובדת בשכר.

הזהמנות להוסיף ולפתח תפישות אלה בתחום דיני המזונות נקרתת בדרךה של המערכת האורתית עם מתן פסק הדין הרבני שהובא לעיל, שהציג את המנגנון ההלכתי ומאפשר את קיוזו פוטנציאלי השתכורות האישה אף אם אינה עובדת בשכר. דומה כי המערכת האורתית אכן "קפיצה" על ההתפתחות ההלכתית כmo'atah שלל רב.⁷¹ שני פסקי דין קצרים במיוחד שפסק הנשיא דאו השופט שmagor פתחו פתח לאימוץ הuko החדש, ה"שוויוני" יותר, של הדין הדתי.⁷² בראשון, ע"א 93/6136 ביקל ג. ביקל,⁷³ דובר בסכום גירושין במעטות נישואין שנייה קצרה מועד, שבמהלכו הפסיקה האישה לעבוד בשכר. הנשיא שmagor איננו מסתיר את תמייתו על התנהוגותה האישה: "אכן אין להבין מדוע אישה שעבדה כל השנים אינה עשו כן עתה. ילדיה בוגרים, עתותיה עימה וככל העולה מן החומר גם כושרה בכゴן דא קיים, שחררי כבר התנסתה בכך במשך שנים". סכום המזונות הועמד על שליש מן הסכום שנtabע במקור, מתוך התחשבות בכך "שהמעערת יכולה לתרום על ידי עבודה לכיסוי צרכיה".⁷⁴ בכך אימץ הנשיא שmagor אתuko שהובילו השופט שטינברג-אליעז בערכאה הקודמת, שהסתמכה בהחלטה על פסק הדין של בית הדין הרבני בחיפה לשם שאיבת לגיטימציה הלכתית, ועל פסק דין של השופט קיסטר בפרשיות יוסף לשם שאיבת לגיטימציה ערבית. כפי שנאמר קודם לכן, הנמקה הערכית של השופט קיסטר מוליכה באופן ישירות להתחשבות חז. בנסיבות הספציפיות של פרשת ביקל אף נראה כי התוצאה הוגנת ומתבלט על הדעת, כפי שוביל בהמשך הדיון. נסיבותו של פסק הדין השני, ע"א 93/5930 פדן ג. פדן,⁷⁵ היו שונות. הפעם דובר בזוג צער ולו ילדה בת ארבע, שהיא נשוי תקופה קצרה בלבד. האישה

.71. עד אותו שלב חלה על הסוגיה הלכת מזר, שדחתה באופן חד-משמעות את אפשרות קיוזו פוטנציאלי ההשתכורות של האישה ממוננותיה. ראו ע"א 83/687 י' מזר נ' צ' מזר, פ"ד לח(3).

.29.

.72. מעוניין להזכיר שני פסקי דין היו ערעורם על פסיקתה של השופט שטינברג-אליעז, שהייתה הראונה למעשה זהות את הפוטנציאלי הטמון בפסק הדין הרבני הנ"ל.

.73. ע"א ביקל (לעיל, העדרה 26).

.74. למען הדיוק, שmagor קיבל את ערעור האישה והעלתה את סכום המזונות מ-1,000 ש"ח שנפסקו במחוזי ל-2,000 ש"ח, מ"א 90/3930 (לא פורסם, עותק שמור במערכת), אך גם סכום זה היה כאמור שליש מן הסכום שנtabע, ונפסק תוך התחשבות ביכולת ההשתכורות של האישה.

.75. ע"א פדן (לעיל, העדרה 26).

עמדת לפניה סיום לימודי תואר במדעי החברה, אך טרם עבדה בשכר. לא צוינו כל פרטיים לגבי האיש. גם כאן אימץ שmagistr את השיטה שהציגה שטרנברג-אליעז, והפעם אף ציטט חלק ניכר מפסק דיןה, הכלול, בין היתר, את הקביעה כי "לאחר סיור הגט שומה על כל אחד מהם לבנות מערכת משפחתייה חדשה, הקשורה בהתחייבותם כלכליות ואישיות. בנסיבות אלה לא יהיה זה צודק להעשים על הנتابע את כלכלת התובעת מעבר לצרכיה הבסיסיים". זהו כמוובן ביטוי מובהק לאידיאולוגית "הפרידה הנקייה", הגורסת כי על שני בני הזוג להתנתק לחלוטין וזה מזה עם הגירושין, ולהפוך עצמאיים ובוחני-תלויים מבחינה כלכלית. שmagistr אמונה התיחס לנטל הטיפול בפעוטה שהוטל רק על כתפי האם, ואשר יש בו, "כדרך הטבע, כדי להכבד על יכולתה להשתכר". נטל זה הצדיק פסיקת דמי טיפול בסך 500 ש"ח לחודש, אך רק עד שימלאו לילדה שש שנים, והחלמת השופט שטרנברג-אליעז שלא לפסוק לאישה מזונות (מלבד חלקה היחסית במדד) נותרה על כנה.

על שני פסקי דין תקדים אלה, ופסק דין נוסף של בית המשפט העליון,⁷⁶ הסתמכה שורה ארוכה של פסקי דין של בתים משפט לענייני משפחה, עד פרשת פלולי,⁷⁷ שבה דומה היה כי נסתם הגולל על המהלך. נסיבותה של פרשת פלולי היו שונות לחלוטין מקודמוותיה בקשר לקיווזו פוטנציאל ההשתכרות. מדובר בبني זוג, הורים לארבע בנות, שהיו נשואים למשך שנים אחדות, ובמהלכן סבלה האישה מאלימות נפשית ופיזית מצד האיש, אשר עסק בהימורים, התרועע עם נשים אחרות, ואף הוליד שני ילדים מה伙זן לנישואין שגם במזונותיהם חוויב בהליכים אחרים. בכל שנות הנישואין, בדרך בני הזוג עבדה האישה בעבודה בשכר, ואם עבדה, הייתה השתכרותה זעומה ביותר. דירת בני הזוג נמכרה בהליך של פירוק שיתוף, שיזמה האישה. על רקע חייהם הנפרדים, ולנוכח סירובה של האישה להתגרש, ביקש האיש לפטור אותו ככל מזונות אשתו, או לפחות מהם את סכום השתכרותה הפוטנציאלית. בית המשפט העליון, מפי השופט טירקל, אימץ את פסק דיןה של השופט הכת בבית המשפט המ伙זן, ודחה לחלוטין את כל טענות האיש לפטור מזונות. לעניין קיווזו כושר השתכרותה של האישה, אבחן השופט טירקל את נסיבות פרשת פלולי מניסיונות המיחוזר של פרשיות ביקל ופדן,⁷⁸ וקבע כי הלכת מזרע "עומדת על מכונה, אם כי יתכונו מקרים שניסיבותם המיחוזר יצדיקו התיקות שונגה, כמו שהיא בפרשיות ביקל ופדן".⁷⁹ השופט טירקל לא ציין במפורש מהן אותן נסיבות מיחוזר, אך מן הקטעים שכח לצטט נראה כי שאלת הניטין הקודם בעבודה מחד גיסא, וגיל האישה מאידך גיסא, הם שהיו הבסיס להבנה. אין בהחלטתו כל טיפול בשאלות של צדק,

76. ראו ע"א 876/95 צ' אברהם נ' ר' אברהם (לא פורסם) (להלן: ע"א אברהם), שבו מדובר "באישה צעירה ללא ילדים שוחרה לבית הוריה. לא ברור מדוע לא עבדה בתקופה בה נדונה התביעה ולא ברור מדוע לא לחתם בית משפט בחשבון את כושרה ויכולתה לעבוד ולהשתכר...". (ראו שם, בעמ' 1-2). פסק דין זה מוכר פחות, וכמעט לא שימש להסתמכות פסיקת בתים המשפט לענייני משפחה.

77. ע"א 4316/96 ר' פלולי נ' ש' פלולי, פ"ד נב(1) 394 (להלן: ע"א פלולי).

78. ע"א אברהם (לעיל, הערכה 76).

79. ע"א פלולי (לעיל, הערכה 77), בעמ' 403.

שוויון, הדריות או הגינות. אין גם כל התייחסות לסבירות לסייעת של האישה להתרגש.⁸⁰ על פי הפרטים המובאים בפסק הדין של בית המשפט העליון, ובעיקר של בית המשפט המחווי המפורט מעט יותר, ניתן להניח שמדובר באחד מאותם מקרים שבהם זכות האישה למזונות פועלת לעיכוב הגירושין, מפנוי שברור שדמי המזונות משמשים לאישה אמצעי קיום ייחדי.⁸¹ אילו אומץ בפסקה הכל' של מזונות לאחר גירושין, הייתה מן הסתם משתנה עמדתה של הגב' פוללי.

(ג) המערבת האזרחיית ומזוניתה של האישה הע(א)ובדת: פסקת בתי המשפט לענייני משפחה

לכורה אפואבלם בית המשפט העליון את מגמת האגלויריות המדומה, וכך אמנים הובנו הדברים ברוב בתי המשפט המחוויים, בדונם כעריאות עדעור על החלטות בתי המשפט לענייני משפחת.⁸² אלא שכדי לעמוד על מצב הדברים בפועל, במיזות בתחום דיני המשפחה, יש להפנות את המבט לפסקת הערכאה הראשונה, זו של בית המשפט לענייני משפחת, ולא לעריאות הערעור. המחקר המשפטי המסורתית נתה להתקד בפסקת הערכאות העליונות, המצוות בראש ההיררכיה השיפוטית. הדברים מובנים כל עוד המחקר נושא

80. במובן זה אין לראות בפסק דין זה חריג לעומת פסקי דין בתחום הגירושין. ממש כפי שעמדתי קודם לכן על הביעיות שבהפרדה המלאכותית בין נושא מזונות האישה למזונות הילדים, ועל כך שבחלק ניכר מפסקי דין לא נפרשת התמונה הכלכלית המלאה, כך גם קורה בקשר לכלל היבטים של הסיכון המשפטי. למתבונן ולמתבונן מבחוץ אין בדרך כלל כל אפשרות להבין את הדינמיקה המנגעה את הסיכון מלכתחילה, והמנועת את סיומו בדרכו הוגנת, יעילה ומהירה. דומה כי שליטותם של השופטות והשופטים על מרכיבי הסיפור בהקשר זהה, והשפעתם על יכולת הפעלת ביקורת חיצונית על פסקיהם, בולטות מתיוחה. השוו מנחם מאוטנר, "שכל ישר, לגיטימציה, כפייה: על שופטים כמספר סיורים", פלילי נ' פולילים ז' (תשנ"ט) 11.

81. כזכור, רמת השתכרותה של האישה, בעבודתה הלא-רציפה, הייתה נמוכה ביותר. השופט הכתט אף הדגישה כי סיירובה של האישה להתרגש איננו נובע מסכנות, אך ההסבר היחיד לסיירוב האישה לקבל גט הוא אפשרותה לקבל מזונות (בין מבעה ובין מן המוסד לבתוות לאומי), אפשרות שתיפסק עם הגירושין. ראו מ"א 528/94 י' פוללי נ' ש' פוללי (לא פורסם); ראו לעיל גם הערכה 10 והטקסט הצמוד לה.

82. ראו פסק דין של השופט קמא, ע"מ (י"ם) 99/177 ז' איילון נ' א' איילון (לא פורסם) (להלן: ע"מ איילון); וכן שלושה פסקי דין של השופט פורת: עע"מ 117/97 ב' שושן נ' ד' שושן (טרם פורסם, עותק שמור במערכת) (להלן: עע"מ שושן) (שבו צמצם השופט פורת את הלכות בית המשפט העליון לנסיבות של "נשים צעירות", אשר נישואיהן כשלו תוך זמן קצר, או נשים שהרגלו לעבד רוב שנים חיין וחדלו סמוך לניהול ההליכים", ראו שם, פסקה 5 לפסה"ד); ע"מ (ת"א-יפו) 1030/98 פולני נ' אלמוני (לא פורסם); עמ"ש 1064/98 פולנית נ' אלמוני (טרם פורסם, עותק שמור במערכת).

אופי נורמטיבי-פוזיטיביסטי, ומטרתו התחקوت אחר הנורמה המשפטית הטהורה. אך כאשר מדובר במחקר ביקורתי (משפטי או סוציאולוגי) שמטרתו הערכת הנורמה המשפטית, מידת התקבלותה והשפעתה, ההתמקדות בראש הפירמידה השיפוטית הופכת לביעיתית. סטיבן ווסבי (Stephen Wasby), לדוגמה, כינה את הנטיה זו "the upper-court myth", וביקר חוקר מודיעין המדינה על כך שאין הם מתמקדים בפסיקת הערכאות הנמוכות, אשר אצל מוכרים מרבית הסמכושים המשפטיים.⁸³ דומה שבתחום זה של דיני המשפחה, אולי יותר מכל תחום אחר בישראל, הנזונים האמפיריים אכן מעידים כי פסיקת הערכאה הראשונה היא בסופה של דבר המשמעותית מכל בעבור הרוב המוחלט של ציבור המתדיינים.⁸⁴

ברור אפוא כי לשם קבלת תמונה אמינה של הנורמה המשפטית הנוגנת בתחום זה, יש להפנות את המבט אל עבר בתיהם המשפט לענייני משפחה. אלא שכאן נתקלים אנו במגבלת מחקרית רצינית: פסקי הדין של בתיהם המשפט לענייני משפחה אינם מתפרסמים באופן מסודר. אין לਮיצבת בתיהם המשפט פרסום רשמי של פסיקת בתיהם המשפט לענייני משפחה, ואף באתר האינטרנט של מערכת פרטיות-מסחריות של פרסום פסיקה שוטפת, למרבה השמהה, מתרבות לאחרונה יוזמות פרטיות-מסחריות של פסיקה שוטפת, הן בדרך המסורתית של דפוס והפצה באמצעות דואר או פקס, והן תוך שימוש באמצעים של טכנולוגיית רשת האינטרנט. עם זאת, היקף המידע המופיע בדרכים אלה הוא מוגבל ותוכנו הוא במידה רבה אקריאי. אין מדובר בתחליפים של ממש לפרסום רשמי ומלא של הזורע השיפוטית, ובדרך כלל אין דרך מסוימת להעברה רשמית של פסקי דין לצורך הזרע המתרבים. החומרים המתפרסמים בסופה של דבר באמצעות השוננים לא בהכרח מתפרסמים פרסומם. התוצאות המתהילך של סינון, סיוג והפעלת קרייטריונים לפרסום, ואין הם משקפים את כל התוצרים השיפוטיים של מערכת בתיהם המשפט. כך למשל, בכל אחד מן המאגרים

"[w]e are not concentrating on the decisions of lower courts where the bulk of cases .83 are decided", Stephen L. Wasby, *The Impact of the United States Supreme Court: Some Perspectives* (Homewood 1: Dorsey press; 1970). 23 "על מהלך התפתחותם של שינוי הlegates: ההגנה החוקתית על הקיין ודיני הפקעת מקריםין בפסקת בתיהם המשפט המחויזים", (טרם פורסם). (במחקר זה בוחנת המחברת את פסיקת בתיהם המשפט המחויזים בדיני הפקעת מקריםין לאחר חוק היסוד, ומצאת כי המהפהча ההלכתית בתחום הפקעות הchallenge בתיהם המשפט המחויזים ולא בבית המשפט העליון).

.84. מנתוני מחקרת המחקר של הנהלת בתיהם המשפט, המתפרסמים באתר האינטרנט של מערכת בתיהם המשפט, עולה התמונה הוות: בשנים 2000, 2001 ו-2002, נסגרו בבית המשפט לענייני משפחה במחוז ת"א והמרכזו 19,704, 19,351 ו-22,351 תיקים בהתאם. מספר תיקי ערורי משפחה שנפתחו באותו שנים בבית המשפט המחויזי ת"א-יפו היו 187, 173 ו-234 בהתאם. במלחמות אחרות, בשנים 2000 ו-2001 מדובר היה בפחות מאשר אחד של ערורים, ובשנת 2002 מדובר באחzo וחצי. לשם השוואה, היחס בין כל התיקים האזרחיים שנפתחו באותו שנים בבית משפט השלום ת"א-יפו לבין כל הערורים האזרחיים שנפתחו בבית המשפט המחויזי ת"א-יפו עומד באופן עקיף סביבה-3 אחוזים. ראו / URL: <http://62.90.71.115/Portalpublic/court.html>. [10.8.03]

האלקטронיים תקין ודינם מצויים כ-1,000 פסקי דין של בתי משפט לענייני משפחה, ובמ Lager פדאור יש כ-500, ואילו רק בבית המשפט לענייני משפחה במחוז ת"א והמרכז לבדו, נפתחו בשנת 2002 למעלה מ-12,500 תיקים, ונגרו למעלה מ-15,500. עם זאת, אין להסיק מכך שבדיקת הפסיקה במאגרים השונים היא חסרת כל ערך. דווקא משום אקרזיות פסקי הדין המתפרסמים באותו המאגרים, יש חשיבות לכיווני הפסיקה שונים שניים שנייתן באתר בהם, גם אם לא ניתן לראותם כمبرטה פסיקת בית המשפט לענייני משפחה במלואה. חשיבות רבה עוד יותר ניתן ליחס להשוואה פנימית בין מגמות שונות שנייתן לאתר בתוך הפסיקה המתפרסמת, על אף שגם כאן לא ניתן להסיק מסקנות ודאיות, ובוודאי לא ככללה שתפקידו מבחינה סטטיסטית, אלא רק ככל שהדברים אמורים באותו החומר הנגישים לביקורת. מכאן, שככל מסקנה שנייתן יהיה להגיע אליה בתום סקירת מאגרי הפסיקה תהא מסקנה מסויגת שיכולה רק להצביע על כיוונים ומגמות שמסתמן בפסקה, ולא מעלה לכך. מאידך גיסא, אין גם להעתלם מחשיבותם של פסקי הדין שמהם יוסקו אותן מסקנות, שהרי מעצם עובדת פרסומם מתקבלים הם מעמד עדיף מרוב פסקי דין שאינם מתפרסמים כלל. פסקי הדין שפורסמו הופכים, מבלי משים, לפסקי דין ה"מייצגים" לכואורה את מדיניות בית המשפט בעבור ציבור המתדיינים, עורכי הדין, חוקרי המשפט, ואפילו בעבור בית המשפט עצמו.⁸⁵ בambilim אחרות, גם אם מבחינה אבסולוטית שיורם של פסקי דין הופיעים בכיוון מסוים הוא נמור, עצם פרסום מקנה להם נוכחות והשפעה הרבה מעל לשיעור זה.

לאחר כל דברי האזהרה האלה בדבר מגבלות חומר הגלם המחקרים והמסקנות שנייתן להסיק מהם, אפנה כתה לפסקי דין של בית המשפט לענייני משפחה העומדים לרשותנו, בכדי לבחון את גישתם למגמה הנדונה במאמר זה – קרי קייזו פוטנציאל השתכרות האישה ממזונותיה. מבחן מעמיקה של פסיקת הערכאה הראשונה בסוגיה זו מסתמנת מוגמת מעורבת, עם נתיחה להתעלמות מהנחהות הערכאות הגבות. נראה שבשתה, בית המשפט לענייני משפחה מתקשים לעמוד ביפויו שברטוריكت השווון ובהפעלת עקרונות שנחוצים לשוויון והוגנים. חיפוש מקיף במאגרי המידע השונים העלה כי בית המשפט לענייני משפחה קיבלו את הגנת קייזו פוטנציאל השתכרות האישה בחלוקת ניכר מן המקרים שבהם הועלתה, ועל כן דחו את התביעות למצוות האישה, בחלוקת או במלואן.⁸⁶ כמו כן, ברוב

85. דוגמה טובה בכך הוא פסק דין של השופט ברנט (להלן, הערת 86), שחלקיו הנוגעים לקייזו כושר השתכרות האישה זהים כמעט לחלוטין לפסקי דין של השופט גראנט בתמ"ש (ת"א-יפו) 54664/98 ל' ס' נ' לי' מ' (לא פורסם) (להלן: Tam"sh li'; ובתמ"ש (ת"א-יפו) 16650/97 ש"פ נ' רמ"פ (לא פורסם) (להלן: Tam"sh Sh"p) באותוקשר, על האמירויות הערכיות החדרות הן בעניין חובתה של האישה לעבוד לפרנסתה והן בעניין חוסר תום הלב שבתagation תביעות מסוימות בנסיבות כאלו. ראו להלן, הערות 111, 123-124.

86. מ"א 5891/94 צעררי נ' צעררי (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט רוטלוי; מ"א (ת"א) 553/94 ייל נ' דיל (לא פורסם), פסק דין של השופט רוטלוי; מ"א 4875/93 לוי נ' לוי (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט רוטלוי; Tam"sh (י-ם) 15330/97 פלוני נ' קטינם אלמונים (לא פורסם) (להלן: Tam"sh Floni), פסק דין של

המקרים שבהם נדחתה הגנת הקיווץ, דובר בנסיבות חריגות וקשות. כך, למשל, במקרה אחד מדובר היה לצורך לטפל בפערת שנוולדת עם פגיעה מוחית קשה,⁸⁷ או באם לתינוק בן שנה,⁸⁸ או באישה מבוגרת, בסוף שנות ה-50, הסובלת מבעיות רפואיות,⁸⁹ או במקרים רפואיות קשות שאינן אפשרות לאישה לעבוד לפרנסתה.⁹⁰ גם במקרה שנדרה לכואורה שגרתי יותר, ניתן לציין נסיבות חריגות הקשורות להתנהגות האיש, שהקים משפחה חדשה ונולדו לו תאומים בעודו נשוי לתובעת.⁹¹ ביתר פסקי הדין, שבהם אכן דובר במקרים שגרתיים יותר, של זוגות בגילאי הבינים, מן המעד הבינוני, הורים לילדיים שחלקם קטינים, ואינם בעלי צרכים מיוחדים, נתקבלה בדרך כלל דרישת הבעלים לקיווץ פוטנציאלי השתכרותן של הנשים, תוך התעלמות מהלכת פולוי, ומהנחייתן של ערכאות העדרoor בבתי המשפט המחויזים.⁹² התהוושה העולה מקריאת פסקי הדין האלה, כמו גם

השופט זיסקינד; תמ"ש ש"ב (לעיל, העלה 85), פסק דיןו של השופט גראנט; תמ"ש (ת"א) 61190/96 בדוח נ' בדוח לא פורסם, עותק שמור במערכת, פסק דין של השופט גייפמן; תמ"ש (ת"א-יפו) 82530/98 לוי נ' לוי (לא פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט שוחט; תמ"ש (ת"א-יפו) 65830/97 פלונית נ' פלוני (לא פורסם) (להלן: תמ"ש פלונית נ' פלוני), פסק דין של השופט פלאוט; תמ"ש (ת"א-יפו) 880000/00 בוכב נ' בץ (לא פורסם) (להלן: תמ"ש כוכב), פסק דין של השופט גייפמן; תמ"ש פלוניות (טרם פורסם, עותק דין של השופט כהן; תמ"ש (ת"א-יפו) 45240/99 ש' משה נ' ש' משה (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט גראנט; תמ"ש (אש"ד) 3570/96 פלוני נ' פלונית (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט ברנט; תמ"ש (ת"א-יפו) 67760/99 ע' נ' ג' (לא פורסם) (להלן: תמ"ש ע'), פסק דין של השופט ריש-זרותשילד ; תמ"ש (ת"א) 97580/97 א' נ' י' (לא פורסם), פסק דין השופט סיון; תמ"ש (ת"א) 67131/01 פלונית נ' אלמוני (טרם פורסם) (להלן: תמ"ש פלונית נ' אלמוני), פסק דין של השופט גוטזון; תמ"ש (ח'י) 22841/02 פלונית נ' פלוני (טרם פורסם, עותק שמור במערכת) (להלן: תמ"ש פלונית נ' אלמוני), פסק דין של השופט מירז. אני כוללת כאן גם פסקי הדין של בית המשפט המחויז (שלושת הראשונים בראשימה), אך זאת כאשר היה בית משפט זה הערקה הראשונה שdoneה בתביעת המזונות, לפניה הייתה בת המשפט לענייני משפחה.

87. תמ"ש פלונית נ' פלוני (לעיל, העלה 37).

88. תמ"ש (ת"א-יפו) 54770/00 נ' נ' (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט גוטזון.

89. תמ"ש (י"ם) 2190/98 פלוני נ' פלונית (לא פורסם), פסק דין של השופט זיסקינד. מעניין שע"א פולוי (לעיל, העלה 77) לא הווכר בפסק הדין.

90. תמ"ש (י"ם) 770/01 נ' ש' (לא פורסם), פסק דין של השופט מרוכסום.

91. תמ"ש (ת"א) 31641/97 פלונית נ' אלמוני (לא פורסם), פסק דין של השופט פלאוט.

92. ראו את רשימת פסקי הדין בהערה 86 לעיל. לעומת זאת, רשימת פסקי הדין שבהם נדחתה טענת קיווץ כושך השתכרות האישה, בנסיבות "שגרתיות" כמפורט בטקסט, היא קצרה בהרבה: מ"א (ח'י) 909/94 רוזנבלד נ' רוזנבלד (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט

מפסקי דין אחרים עוסקים ישרות בתביעת מזונות אישה, אך מזכירים סוגיה זו בדרך כלל, היא של התייחסות לטענת הקיווץ כלפי מוסכמה משפטית-חברתית מוכננת מלאיה, שאינה צריכה כל ראייה וכל הצדקה.⁹³ אם ניתן היה עוד לדאות ניסיון ריטון של מגמה זו באמצעות צמצום ההתחשבות בפוטנציאל ההשתכרות ל McCabeים שבהם ברור כי האישה הפסיקה עבودתה מטעמים טקטיים,⁹⁴ בא לאחרונה בית המשפט לענייני משפהה במחוז תל-אביב ולמרות ההכרה הברורה בכך שבמקרה זה "אין מדובר באישה אשר כצד טקטי הפסיק לעבוד", הורה על חיוב הבעל "בצרכיה ההכרחיים" של האישה בלבד.⁹⁵ הרושם הוא, אם כן, כי בחלוקת מבתיהם המשפט לענייני משפהה מתפתחת מגמה המבקשת לקדם את עקרון השוויון בתחום דיני המשפהה בכלל ודיני המזונות בפרט, ומוצאת את ההודמנות לכך במסגרת הגנת הקיווץ מפני תביעת מזונות האישה, במתכונת של קיווץ פוטנציאלי השתכרותה של האישה.

اردגיש שוב כי חלק ניכר מן המקרים התוצאה הסופית צודקת. כך למשל, במקרים שנדרן ממש בעת האחרון, נדחתה לחולין תביעת מזונות שהגישה אישה נגד האיש, אשר

נאמן; תמ"ש (חי) 97/11830 פלונית נ' אלמוני (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט גלבינסקי; תמ"ש (ת"א) 50432/98 פלוני נ' פלונית (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט שוחות; תמ"ש (ת"א-יפו) 18250/95 פלונית נ' אלמוני (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט גרמן; תמ"ש (ת"א-יפו) 29051/98 פלונית נ' אלמוני (טרם פורסם, עותק שמור במערכת), פסק דין של השופט גרמן. בפסקיו הדין של השופט ד"ר גרשון גרמן מבית המשפט לענייני משפהה במחוז תל-אביב ניתן לראות חריג, מפני שהוא מסתמכ מפורשות לא רק על עצירת מגמת הקיווץ בע"א פלווי (לעיל, הערה 77), אלא גם על פסק הדין של השופט קמא בבית המשפט המחוזי בעניין ע"מ איילון (לעיל, הערה 82).

93. ראו למשל את פסק דין של השופט אסנת אלון-לאופר מבית המשפט לענייני משפהה בבא-שבע, תמ"ש (ב"ש) 9890/97 ב"א נ' ב"מ (לא פורסם) פסקה 17. דוגמה לגישה המובנת מלאיה לקיווץ כושר השתכרות האישה בפסק דין הדן ישירות גם בתביעת מזונות אישה ניתן לראות בפסק דין של השופט אילתה זיסקין מבית המשפט לענייני משפהה בירושלים, תמ"ש פלוני (לעיל, הערה 86), בפסקה 13 לפסק הדין: "בנסיבות אלה הסכם שנפק בסך 3,000 ש"ח כמזונות עבור אישה ו-3 ילדים אינו מוגזם, ויתכן שאף איןנו מספק את מלאו צורכיהם, אולם על אף שהיא ציינה בכתב תביעה כי היא אינה עובדת בזמן הגשת התביעה מסיבות רפואיות, שלא הובהרו די צרכן, ולא סיפקו את ההצדקה לכך, יצאת מחוק הנחה בפסקת המזונות הנ"ל, כי על האישה לעבוד להשתכרותה על מנת לספק את צרכיה, ואף את צרכי הילדים".

94. כהנחייתו המפורשת של השופט פורת בפסק דין בע"מ שwon (לעיל, הערה 82), וכפי שישיים, למשל, השופט כהן בתמ"ש פלונית (לעיל, הערה 9).

95. תמ"ש ע' (לעיל, הערה 86), פסקה 5.4 לפסק דין של השופט ריש-דורטשילד. במאמר מוגש אצין כי המונח "צרכים הכרחיים" לקוח מתחום מזונות הילדים, ומקומו כלל לא יכולנו במסגרת מזונות בני זוג, אך הבלבולמושגי זה אינו דלבנטי לדין הנובי.

001. ԹՊ' ՏՊԾԱ Հ ԿՊԾԱ ՄԼՎ:
66. ԹՊ' ՏՊԾԱ Հ ԿՊԾԱ ՄԼՎ:
86. ԱՃԱ ԵԿԵՐԵ Հ ԵԳԵՐ (ՀՃՀ' ՄԱԼՄ 98):
76. ԱՃԱ Բ Հ (ՀՃՀ' ՄԱԼՄ 98):
96. ԱՃԱ Բ Հ ԵԿԵՐԵ Հ ԵԳԵՐ (ՀՃՀ' ՄԱԼՄ 98) 22841/02 ՁԱ:

ԹՎ ՄԱՆԱՄ ՇԽՄ ՀՃԻ ՄԱՅԱԼ ՄԵԿՀՎ-ՄԵԼԱ. ԹՎ ՀԹՈ ՇՎԹՆՀ' ԹԱՄԵՐ ԹԱԼԱՄ ՀՎ
ԳՎ ԼԵՄ ՀԵՎՈՒՄ ՄԱԺՆԻԵՐՈ (ԻՆԴ ԹԵՆՐ ՄԻԿ ՄԱՆԱՄ ՄԻԳՈՑՄ ՀԵՎՈՒՄ), ԻՆԵ ՀԵՎ
ՄԱԼԵԱՄ Խ ԽԵՎՈԼԻՄ ՄԵՎԻԵՄ ՀԿԱՄ' ՀԵԼԱՄ ՀԵԼԱՄ ԵՎՈՒՄ ՀԵԼ: ԱՆ
ԸՆԹ ՄԿՀԸ ՀԵԼ ՄԸ ՀԻՋԻ ՀԱՄ ՄԵՐՋԻ ԾԽԱՄ ԱԿ: ՀԸ ՀԿ ՀՎՀՎ
ԷԼՄ ՀԱՄ ՄԱԿՀԸ ՄՎ ԱԺԱՌ ՋԱՌՈ' ԻՆԵ ԱՌԱՄ Ե, ՄՎԻ ՀԱՋԻ ՄԱՀԱՄ ՀԱՌՈ'
ՀԸ - ՀՎ ՄԱՆԱՄ ՀՕԳԸ ՀԼՀԸ' ՀԱՋԱՐ' ՀԱՀԱՄՄ ԼԱՎԵՐԱՎՄ ՄԵԳԵԼԱՄ, ԱՅԼ ՄԱՆԱՄ
ՄԵՐՈՎԱՄ: ՀԸ ՀԱՋԱՄ ՄՎ ՄԱԿ ՀԱԼԸ ՄՎԸՄ: ԹՎ ՄԱՆԱՄ ՀԸ ՀԿ ՀԱՀԸ
ՄԵՎՏԱ ՀԵԼՄ' ԱՎԵՐԱՄ ՀԵԼՄ ԲԼ ՄԵՐԱՄ: ԽԼ ՀԵԼԱՄ ԱՔՎԻՇ ՕԸՐ ՀԿԱՄ ՀՄԵԼԱՄ
ԽՋԱՄՄ ՀԵՐ ՀՎ ՄՎՄԵՐ' ՄՎՐԵՄ ՀՎԱՄ Ե, ՀԵԼԸ ՄՎԵՎԼԱՄ ՄԵՎԵՇՆՀԿՄ ԹՎ
ԱԼՏԱ ՀՎ ԱՎԵ ՀՈՋԱ ՄԵՐՈՎԱ: ՄՎՄԵՐ' ՄՎՄԵՐ ՀԵԼ ՄՎԿԱ ՀԵՐ ԱՀԵԼՈ ՄԵՐԵՄ
ԱՎԱՄ ՀԱՐԸ: Կ ՄՎՄ ՄՎՎՄ ՀԵԼԴՎԱՄ: ՀԿ ՄՎՄԱՄ ՄՎԼԻՇ ՄՎԿԱ ՀԱՄ
ՀԽՄ ՀՎ ՀՎՇՇ (ՀՀ 8 Լ-Տ 010, 86 ՄԱԿ-ՄԽԸ, ՀՎ ՄԻՆ ՄԵ, ՀՎԵՎԿ ՀՈՋՈ'
ՀԵԼՄ ԽՄ' ՄԵԼՄ ՀԵՐ ՄՎՄԵՐ ԵԳԽԱՅ' ԼԻԸ ՀԿԱՄ ՄԵՎԼԱՄ ԱԲԵՎԱՄ ՀԵՎԱՄ
ԱԲԵՎԱՆ, ՀԵ, ՄՎՀ ՄՎ ԺԵԼԸ ՈՒՇԱ ԲՈՒԹ ԱԲԸ: ՀԵ

ԿՈՅ, ՀԵԼԸ ՀԵՐԸ: ՀԵԼԸ ՄՎՄԵՐ Ե, ՀՎ ՄԱՆԱՄ ՀԵԼԸ ՀԵԼԵՐՈՄ' ՄԵԼԿԱՄ Խ ՄԱԼԵԱՄ
ԳԱՄԱԼԸ ԻՆԵ ՄԵՐ, ՄԻԴ ՄԵՆԵՄ ՀԵԼԸ Խ ԱՄՄ ՀՍ 04 ՀԵԼԸ ՀՎՄԻՆ ԱԲԵՎԱՆ ՀԵՄ
ՄՎՄ ՄՎԿԱ Խ ԲԹՎԱՐԵՄ ՀԵԼԸ ԼԵՐՄ ԱԲԵՎԱՄ' ԻՆԴ, ՀԵԼՎԻ Խ ՀԵԼԵՎԱՄ ԱԲԵՎԱՆ
ԱՄԱ ԱՄԵՐՈ ԱՌԵՎԱՄ' ԱԲԵՎԱՄ ՀԵԼ ՄՎԿԱ ՀԵՎԱՄ ԵՎՄ 0-0% ԹԱԽԱՄ ՄԵՐՈՄ' ՀՎ ԱՆ
ՀԸ ՀՎ 009, 91 Թ, Մ ՄՎՄ ԵՎԼԱ ԲԼԽԱՄ Ե, ՀՎԱ ԹԱԳԱՄԱ, ՄՎՄԸ ՀԿ ԻՎԻ ԽԼԵԱՄ ՄԵԼԱ
Թ, Մ ՀԳԵՎՄ (ՀՎ ՀԵԼԸ ԲԼԽԱՄ) ԱՄԵՐՈ ՄԵՐԵՄ ԹՎ ՄՎԿԱ ՄՎԱԼԸ ՀՎ ՕՌ ԼԽԱՄ ԱԼԵՎՄ'
ՄԱՆԱՄ ՀԵԼԸ ԱՄՎԱԼԸ ՀՎ 097, 1 Թ, Մ ԼԵՎԱՐԵՄ ՀՎԱԸ, ՄՎԿԱ ՀՎ ՄՎԼԸ ՀՎ 098, 2
ՄԵԼԸ ՀՎ ԱԼՄ ՀԵՎԱՐՄ ԱԶՃԱ, ՀՎ ԼԵՎ ԹՎ ՀԿ Հ-41 ՄԵՐՄ ՄՎՀ ՀՎԸ ՀՎԸ ՀՎԸ ՄՎԸ ՄՎԸ
ՀՍ 5 ԼԵՎՀ Շ ԱՐՄԱ ՄԵՎ,' ՄՎԳՈՎՄ Խ ԱԲԵՎԱՄ ՀԵԼԿԱՎԱՄ ԲՋ ՀԵԼԸ ՄՎԿԱ.
ՀՎԼԵՐԸ ՀԵԼՄ ՄԵԼԸ ՀԵԼԸ ՄՎԼԱ ԼԿ-ԼՎԱՋՎՀԸ' ՀԼԻԸ ՄՎ ՀԿԱՄ ՀԵՄ 04 ՀՎՀԸ
ՄՎՄԵՐ-ՀԵՎՀՎ ԹՎ ՀԹՈ ՇՎԹՆՀ' ՀԵԼԸ ԿՎԵԱ ՀՎ ԵԳԸ ՀՎՀ, ՀՎՎՄ ՄՎԼԸ ՀԼԸ: ՀԼ
ՀՎ ՀՎԵՎԿ ԱԲԵՎԱՄ ԹՎ ՄԵՐԸ ՄՎՄ ՄՎԿԱ ՄՎՄ ԱԼԵՎ' ՀՎ ԼԵՎ ԱՌԵՎԱՄ ՄՎՎԸ
ՄՎՎԵՎԱՄ: ԲՋ ԻԱՄ' ՀԵԼԸ ԱԲԵՎ ՀՎՎ ՀՎԸ ՄՎՄԵՐ ՄՎԿԱ ՀԵՎԱՄ ՀՎՎ ԼԵՎԵՎ ՀԿՀՎ'
ՀՎԵՎԿ ՀՍ ՀՎԵՎ ՀՎ ԻՎԱԿ ՄՎԿԱ ՀԵՎԱՄ ՀՎՎ ՀՎԵՎԿ ՄՎՎԵՎԱՄ: ՀՎ ՄՎՎ ՄՎՎ
ՀՎՎԵՎԿ Խ ՀՎ ԻՎԱԿ ՀՎ ԻՎԱԿ ՄՎԿԱ ՀԵՎԱՄ ՀՎՎ ՀՎԵՎԿ ՄՎՎԵՎԱՄ: ՀՎ ԱՎՎ ՀՎԵՎ
ՀՎՎԵՎԿ ՀՎ ԻՎԱԿ ՀՎ ԻՎԱԿ ՄՎԿԱ ՀԵՎԱՄ ՀՎՎ ՀՎԵՎԿ ՄՎՎԵՎԱՄ: ՀՎ ԱՎՎ ՀՎԵՎ

סיכוי השתירות העצמית של האישה, נעדך לחלוטין.¹⁰¹ נראה כי בМОבן מסוים הכרה השופטת בקושי שבקבالت טיעון קיוו פוטנציאלי השתירות האישה במקורה זה, כאשר בדונה במוזגות הילדים, דחתה את חיוב האם במוזגותיהם מדין צדקה, ואומרה כי "בעניינו, האם אינה יכולה לספק אף לא את צרכיה הבסיסיים (ולפיכך גם חייב הנتابע במוזגותיהם), ואין להייבא בהשתפות במוזגות הקטנים".¹⁰² כדי לשים לב למקרה משותף לשני מקרים אלה, שימושה כМОבן למקרים אחרים, והוא אי-אפשרתו של בית המשפט לאמוד את גובה הכנסתו ויכולתו הכלכלית של האיש-האב. דוגמאות קיצוניות עוד יותר לעיוות ולהחדר הצדק שנגרם עקב אימוץ גורף של מגמה זו יובאו בפרק ד.

לנוכח דברי קודם לכן בדבר מגבלות המחקר המסתמך על הפסיכה המצוייה במאגרי המידע בלבד, ראוי לעזרו לרגע ולדון כאן במה שנדרמה כמייעוט ייחסי של פסקי דין הדנים בסוגיה. הסיבה לכך היא כפולה. ראשית, דומני שהפעם מייעוט פסקי הדין הדנים במוזגות אישה אכן משקף מציאות שבה מעתות הן הנשים המתגורשות התובעות מזונות, מן הסיבה הפחותה שרוב הנשים המתגורשות משתפות בכוח העבודה האזרחי וועסקות בעבודה בשכר.¹⁰³ סיבה נוספת היא כМОבן שאת המספר המועט של פסקי דין שאחרו יש

101. לשם הדיון הנוכחי, די אם נציין כי הנ托נים הסטטיסטיים מצבעים בעקבות על כך שנשים הן הראשות להיפגע ולהיפלט ממ Lager העבודה בזמן מיתון. בשנים האחרונות, עם היידרוות מצב המשק בישראל, גבוחים שיעורי האבטלה בקרב נשים יותר מ בקרב גברים. ראו על כך בספריו, Ruth Halperin-Kaddari (לעיל, הערת 38, בעמ' 125-126). תוכות מדאיגה לכך נתקבלת ממש לאחרונה, עם פרסום נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בדבר כוח העבודה האזרחי בשנת 2003. כרבע מכלל הנשים שהיו בלתי מועסקות בשנת 2002 עסקו לפני אותה שנה בטיפול בילדיהם. תיאור מצב זה לא נרשם לגבי אף גבר. ראו *שנתון סטטיטיסטי לישראל הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003*, לוח 12.26. נתונים פרטניים יותר המפלחים את נתוני האבטלה לפי גיל, רמת השכלה, משלה יד ועוד ניתן להשיג ללא מאץ ניכר מן הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ודומה כי ניתן לצפות מבתי המשפט שיתנו דעתם על כך.

102. ראו לעיל, הערת 98.

103. הנ托נים המלמדים על כך הם שיעור הנשים הנשואות המשתתפות בכוח העבודה האזרחי מקרב כלל הנשים הנשואות, שעמד ב-1998 על 53.4%, ושיעור הנשים הגדורות המשתתפות בכוח העבודה האזרחי, שהיא גבוהה יותר, ועמד על 63.7%. מעניין לציין ששיעורן של האמהות לילדים המשתתפות בכוח העבודה האזרחי הוא גבוה יותר: 77% מקרב האמהות לילד אחד השתתפו בכוח העבודה האזרחי בשנת 1999 (ורק 49% מקרב האמהות לאربעה או יותר). ראו סקרי כוח אדם (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תשל"ט, לוח 8, בעמ' 38, ונתון סטטיטיסטי לישראל הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2000), טבלה 12.5. משמעותיים עוד יותר הם הנתונים שעובדו על ידי מרכז אדוה מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המפלחים את שיעור השתתפותן של האמהות לילדים, על פי מצען המשפחה (גשואות או גרושות, דהיינו "אמותה חד-הוריות"): בשנת 2000, מקרב האמהות היהודיות הוותיקות (קרים שאין עולות חדשות), עמד שיעור ההשתתפות בכוח העבודה האזרחי של הנשואות על 76%, ואילו של הגרושות על 80.4%. ראו סבירסקי, קרואס, קונו-אטיאס, הרבסט (לעיל, הערת 38), לוח 13, בעמ' 17.

להעדריך אל מול המספר הנמוך של פסקי הדין העוסקים במצוות אישה המצוים במאגרים השונים.¹⁰⁴ אלא שכבר ציינתי קודם לכן שדווקא בגלל אקרואיות פרסום ההחלטה במאגרי המידע, יש משמעות להשואות פנימיות של מגמות פסיקה שונות, בקרוב אותן פסקי הדין העומדים לרשונות. על רקע זה, דומני שקבלת הטיעון בדבר קיזוז פוטנציאלי השתרכות האישה במקרים כה רבים שבהם הוא הולך, מעידה על כך שלטייעון זה כוח משיכה רב בקרב שופטות ושופטים רבים.

רושם זה מתחזק לנוכח הרטוריקה העוטפת את ההחלטה הנדונה. אמנם, חלק מפסקיו הדין נוקטיםشيخ "רוזה" של פירוט העבודה, פרישת הדין הפוזיטיביסטי כמסוכם בתקידי בית המשפט העליון, ולכל היותר כוללים התיחסות לשאלת קיומם או היעדרם של שיקולים טקטיים בצדדי בני הזוג.¹⁰⁵ לעומת זאת, לא מעט פסקי דין כולליםشيخ עשיר יותר, בדרך כלל איננה אופיינית לפסקתן של ערכאות נמוכות, ועוישים זאת תוך פניה לרטוריקה של שוויון, הדריות וצדק. לעיתים נדמה הדבר כאילו מתחנים הם, שופטי בית המשפט לענייני משפחה, לאותה שעת כושר אשר תיקרת בדרכם ותאפשר להם לפרק משנה סדרה של השקפת עולם בסוגיות המרכזיות המגבשות את דיני המשפחה בישראל. דומה גם שסוגיה זו נתפסת כפחות טעונה ומורכבת מבחינה ערכית ורגשית מסוגיות החזקת הילדים, לדוגמה, כך שכנימה לעובי הקורה בסוגיה זו מלאה בסיכון פחות בעבר השופטה או השופט המבקשים לאמץ קו שיפוטי אקטיביסטי ומעורב. ואכן, בתחום זה חלק ניכר מפסקי הדין מתאפיינים, כאמור, במנגנון החדשן של הנמקות מהותיות וערכיות, החורגנות מהסensus הנקודתי שבו מדובר. השופטים מתבאים באופן גלוי באשר לחברתי הרחבות של הסensus הנקודתי, ומחווים את דעתם האישית בעניין היבטים של צדק ושל שוויון העולים באותו הקשר. האופן שבו הדברים נעשים תואם פסיקה של ערכאה עליונה הרבה יותר מאשר ערכאה ראשונה, אך לא נראה שבתי המשפט חשים צורך כלשהו להצדיק את בחירתם בדרך זו. להפוך, חלום עוישים זאת באופן מודע לתקיד שאותו קיבלו עליהם. דוגמה מייצגת לכך היא פסק דיןו של השופט גיימן בעניין *קובב נ' ביז'*:

בשורה של פסקי-דין נתחרשה הلقה בבית מדרשו של בית המשפט

- העליון, ונקבע שניתן להתחשב בפוטנציאלי השתרכות של אישה
- לצורך קביעת מזונותיה.
- חידוש זה נועד ליישם עקרונות של שוויון ותומס-לב בדיני
- מזונות...

104. חיפוש פסקי דין של בית משפט לענייני משפחה בענייני מזונות אישה, במאגר התקדים (החל משנת 1995), הعلاה 252 פסקי דין שבהם צירופים שונים של המונחים 'מזונות' ו'אישה', בכל הצירופים וההתוויות הדקדוקיות. עם זאת, בקרים מדויקת של כולם, מתברר שרק במקרה מהם (103) אכן עוסקים בתביעה מזונות מצד האישה, על היבטיה השונים.

105. ראו למשל *תמי"ש ע' (לעיל, הערה 86)*, פסק דין של השופט ריש-דורטשילד; *תמי"ש פלונית נ' פלוני* (לעיל, הערה 86), פסק הדין של השופט פלאוט.

בעדין המודרני, ההבחנה בין התפקידים המסורתיים של בני הזוג היפה לנחלת העבר, וההכנסה של שני בני-בניהו משמשת למימון צרכי המשפחה. לא ניתן להתעלם מהנהוג בימינו בחברה הישראלית, ואין סיבה שלא להביא בחשבון, בנסיבות מתאימות, גם את פוטנציאל ההשתכורות של האישה כפרט נוסף בפסקת מזונותיה.

עקרון השוויון מחייב לא רק להביא את פוטנציאל ההשתכורות של הבעל כאלמנט בפסקת מזונות איש, אלא ליתן משקל גם לפוטנציאל ההשתכורות של האישה.

...

לאחר שסקרנו את ההחלטה, נבוֹא ונקבע כללים מנחים בסוגיה

זו:...¹⁰⁶

ואכן, לאחר שהראה השופט גייפמן כיצד החלטתו מעוגנת לכואורה התקידמי בבית המשפט העליון, המשיך וקבע בעצמו כללים להתחשבות בפוטנציאל ההשתכורות של האישה, דבר שלא נעשה באותו תקדים של בית המשפט העליון. מלבד נטילת התפקיד של קביעת כללים מנחים, מרבים כאמור השופטים לפתח בנושא זה שיטת ערכיו עשיר, ולפניהם לרמה המופשטת של עקרונות-על וערך יסוד של צדק, תומ-לב, ושוויון. כך למשל תאר לאחרונה השופט גוטזון את התפתחות ההחלטה בסוגיה זו:

עד לפני מספר שנים קבעה ההלכה, כי אין מאומה בדיין, המחייב אישת יצאת לעבוד ולהשתכר מחוץ למושב-ביתה. בעל לא יכול היה לכפות על אשתו לעבוד ולפרנס את עצמה, ואפילו אם עבדה בעבר וההחלטה את עבדתה – היה הבעל מנעו מלטעון, כי הינה פטור ממזונותיה בשל יכולתה הפוטנציאלית להשתכר. אלא שחללה התפתחות בהלכה זו, מותוך שאיפה ליישום דוקטרינות של שוויון ותומ-לב על דיניה-מזונות.¹⁰⁷

וכך לדוגמה מנתחת השופט צפת את תביעת המזונות של איש לאור עקרון השוויון בין בני זוג, וקובעת כי "הדין האישי שמכוחו עותרת התובעת למזונותיה אינו שוויוני. מחד, מכיר הדין האיני בזכויות יתר של האישה, כמו הזכות למזונות, שאינה ניתנת לבעל. מאידך, מכיר בזכויות יתר אחריות של הבעל שאין ניתנות לאישה".¹⁰⁸ במקורה אחר קבע השופט כהן כי "התפתחות ההלכה [בדבר התחשבות בפוטנציאל ההשתכורות של האישה – רה'יק] מונחת על אדני השאיפה ליישום עקרונות דוקטרינית תומם הלב על דיני

106. תמ"ש כוכב (לעיל, הערא 86). ראו גם הכללים שקבע השופט יעקב כהן בתמ"ש פלזינט (לעיל, הערא 9).

107. Tam"sh פלזינט נ' אלמוני (לעיל, הערא 86). אגב, באותו פסק דין מצא השופט גוטזון לנכון לצטט בשאלת הזכרים ההכרחיים של קטינה דהוא את שירותו הידוע של הדב באלו, מותוך המחזמר "ספר הג'ונגל", המבוסס על ספרו של רודיארד קיפלינג: Rudyard Kipling, *The Jungle Book* (1984)

108. Tam"sh (ת"א) 15640/01 ח' נ' א' (לא פורסם) (להלן: Tam"sh ח').

המזונות".¹⁰⁹ הגדיל לעשות השופט גראנט, בקובעו בתביעה אישת למדור ספציפי כי "אין מחלוקת כי הדין העברי מפליה את האיש לעומת האישה, לגבי חובת המזונות האישה (כך;) (ואף לגבי מזונות הילדים)",¹¹⁰ ובתביעה הנוגעת לענייננו ממש, במקרה שבו האישה שתבעה מזונות לא עבדה בשכר, קבע השופט גראנט כי:

הימנעות אישת, בעלת כישורים מקצועיים, לעבוד, כאשר היא חיה בנפרד מבعلاה במשך כמעט שלוש שנים והוא מלאת טענות כלפיו – מהויה פגיעה בכבודה כ אדם. דרישתה שבعلاה יפרנס גם אותה והיא לא יצא לעבוד, כאשר עליו לפרנס את עצמו ואת ילדיו, היא דרישת שבית המשפט צריך לבדוק אותה לנוכח פגיעה בזכות הקניין של הבעל המוגנת אף היא בחוק היסוד: כבוד האדם וחירותו, ולפי עקרונות של חוסר תום לב.¹¹¹

הדברים אף בולטים עוד יותר בפסקה העוסקת בחלוקת נטל מזונות הילדים בין ההורים. שוב, דוגמה מייצגת לכך היא פסק דין של השופט גייפמן שהוזכר כבר בפתח הדברים,¹¹² המבהיר כבר בתחילת ההחלטה כי "השאלה העומדת לדין היא כיצד משפיעה הזכות לשווין, זכויות חוקתית, על יישום הדין האיני וקיימות היקף מידת החוב של כל אחד מההורים". ובהמשך הוא קובע כי "דין המזונות אינם חסינים מפני החלט זכויות השווין, כזכות חוקתית. מזונות הינם חלק מדיני המזונות וחלק מהמשפט הפרטי. אותו עקרון על של שוויון, שהוחל על רכוש המשפחה במסגרת "חזקת השיתוף", מן הראי שיחול גם על מזונות, שהינם חלק מדיני המזונות".¹¹³ גם בהקשר זה ניתן כאמור למצוא התבאות חריפות במיוחד של השופט גראנט, נגד מה שנתרחש בעינו כהפליה "לרעה את האב לעומת האם, בכל הנוגע למזונות ילדיהם", הפליה שהיא "נוספת להפליתו לרעה בגין-זוגו [כך!] בכל הנוגע לחובתו לספק מזונות לאשתו, בעוד שלאליה אין כל חובה כזו כלפי בן זוגה".¹¹⁴ עד מה זו היא שביאת השופט גראנט להורות על חלוקה שווה לחלוتين של נטל המזונות, לפי חלקם היחסי של שני ההורים בהכנסה הפנوية, על פי סעיף 3א לחוק המזונות, בניגוד להלכה הפסוקה, כפי שכבר הובא לעיל.¹¹⁵

.109. שם.

.110. תמ"ש (ת"א-יפו) 00/94740 ש' נ' ב' (לא פורסם).

.111. Tam'sh li (Levill, Ha'urah 85).

.112. Ruo ha'urah 30 Levil.

.113. Tam'sh Poloniot (Levill, Ha'urah 26).

.114. Tam'sh Sh' (Levill, Ha'urah 31).

.115. Ruo Levill, Ha'urot 30-34 והתקסט הסמוך להן.

ד. ביקורת: מושגנות מגדרית לשוויון מגדרי?

ניתן אף על-רוק מעין סיכום ביןיהם: בזירת ההחלטה בנושא מוזנות האישה התרחשו בשנים האחרונות כמה התפתחויות, שניתן לסוגן כ"מלאת ההתאמה" בין העקרונות והכללים ההלכתיים לבין מערכת הערבים, העקרונות והנורמות האזרחיים. בית המשפט העליון, שהוביל את מלאכת ההתאמה בניצוחו של הנשא לשעבר שmag, פנה לשני ציוונים שונים, הנבדלים זה מזה הן בהקשר המהותי והן בתוצאות והשפעתם על יחס הכוח המגדריים בסכסוכי גירושין. על פי מוגמה אחת, שעליה עמדתי בהרבה במאמר זה, של הגברת המשמעות הכלכלית הנזקפת לפעולות האישה, אימץ בית המשפט העליון פסיקה חריגת יחסית של בית הדין הרבני, והחל בקייזו פוטנציאלי ההשתכרות של האישה אף אם אינה עובדת בשכר. סדרת פסקי הדין שניתנו ברוח זו סוויה בהמשך באופן ניכר על ידי בית המשפט העליון עצמו, אך מהלך יצא בדרך. על פי המוגמה האחרת של הפתחת המשמעות הנזקפת לסתית האישה מקודם להתנהגות המינית הנדרש ממנה וביטול המוסר הכספי, הכנס בית המשפט העליון ממד של הדריות למערכת היחסים הזוגית, ודחה טענות הCPF, הכנס בית המשפט העליון ממד של כוונת הדרישות למכירת המהלים מטרה הגנה מצד בעליים שלא עמדו בצדם בקדוד ההתנהגות זהה. דומה כי לשני המהלים מטרת משותפת: ביטול השינויים המגדריים וחידירה לשוויון. על פי מוגמת קיזו פוטנציאלי השתכרות האישה, נדרשת האישה למצות את כושר השתכרותה, ממש כפי שנדרש לכך האיש. האישה נחשבת ליוצר כלכלי-פרודוקטיבי ברוח-homos economicus, ללא כל התייחסות למינתה. ניתן אם כן לומר, בرمאה העקרונית, כי מוגמת קיזו פוטנציאלי השתכרות האישה היא חלק מפרויקט נטול הבחנה המגדרית, במסגרת "מלאת ההתאמה" של הדין הדתי למערכת האזרחות. מטרה מרכזית של פרויקט זה, כאמור, היא קידום השוויון המגדרי.

האם מגדם המהלך של קיזו כושר השתכרות את המטרה זו? דומני כי התשובה איננה פשוטה כלל ועיקר. האינטואיציה הבסיסית תתמוך מן הסתם בהלך, מטעמים של שוויון מגדרי, שהרי עצם הטלת חובת מזונות חידישטרית נתפסת כנורמה אנטית'-שוויונית.¹¹⁶ לפיכך, כל מהלך שמרכז אותו ייתפס אינטואיטיבית כהלך שוויוני. אכן, ככל מעט מקרים פרטניים יש לאינטואיציה זו בסיס מציאותי. כך למשל, במקרה של הגב' ביקל,¹¹⁷ קשה שלא לתמוך בטענה שאליה הגיעו בבית המשפט המחווי ובית המשפט העליון, שמנעה מן האישה לנצל את זכותה החדישטרית למזונות, על ידי עזיבת מקום העבודה הקבוע ללא כל הצדקה אחרת, מלבד רצונה - כפי הנראה - להחז על בעלה באמצעות דמי המזונות שיוטלו עליו.¹¹⁸ אלא שקיים גם לפחות מקרים אחרים, כפי שכבר ראיינו בדיון הקודם.¹¹⁹ נוסף על המקרים שנדרנו קודם לכן, ABIIA כאן שתי דוגמאות

116. השוו לאחרונה לפסק דין של השופט צפת, תמ"ש ח' (לעיל, הערא 108): "טענת התובעת בדבר זכותה למזונות בשל עקרון השוויון בין המינים נשלה מעצם הגשת תביעה לזכות בלתי שוויונית...".

117. ראו לעיל, הערות 74-73 והתקסט הצמוד להן.

118. ראו גם הערא 96 לעיל והתקסט הסמוך לה.

119. ראו לעיל, הערות 97-102 והתקסט הסמוך להן.

קייזוניות עוד יותר, שתיהן פסקי דין של השופט גראניט, שיש בהן כדי להמחיש את הסכנה שבHALICA בעקבות ההחלטה האינטואטיבית בלי לבדוק את ההקשר לאשורו.¹²⁰ בשני המקרים מדובר בנשים מבוגרות יחסית במונחים של שוק העבודה (45 ו-46),¹²¹ ושתיהן טיפלו בילדים הקטנים (שני ילדים בשני המקרים). במקרה של בני הזוג ל' פוטרה האישה, שהייתה מנהלת חשבונות בהכשרתה, מעובדתתה בשוק לאחר 14 שנים עבודה, ובעת הדיוון המשפט עבדה כמתפלת בקשישים והשתכרה 1,000 ש"ח לחודש. האיש השתכר 5,000 ש"ח לחודש. תביעת האישה למזנותיה נדחתה כליל, והאיש-האב חייב בסך 1,000 ש"ח לחודש לכל ילד. חשבון פשוט מראה כי לאיש נותרו 3,000 ש"ח לחודש, וכך גם לאישה עם שני הילדים. במקרה של בני הזוג פ', עסקה האישה, שהייתה אדריכלית בהכשרתה אך מזה עשר שנים הפסיקה לעבוד במקצועה, במחקר ובפרוייקט חינוכי, אשר אותו ניסתה לשוק, למ משרד החינוך, אך לא השתכרה מעובdetתה באותה עת. האיש, שהיה מזוקאי בהכשרתו, גם הוא לא השתכר. תביעת האישה למזנותיה נדחתה כליל, וכך גם התביעה למזנות הילדים (למעט סכום של 1,000 ש"ח לחודש לכל ילד נוסף על חלקם בשכר הדירה, שאוטם הסכימים-התנדבות האיש-האב לשולם בכתב הגנתו), על שום כספים נכבדים שהיו לכל אחד מהם (בין 50,000-53,000 \$ לכל אחד) אשר אותם קיבלו בירושה שנים אחדות קודם לכן.¹²² לעניינו, בפרשת הזוג פ' תמייחות עובדיות ומשפטיות רבות, שלא כאן המקום לפרטן, בסני פסקי הדין קבע השופט גראניט כי עצם הגשת התביעה למזנות על ידי הנשים הוא חסר תומם לב, מפני שיכולותهن לדעתו לעבוד ולהשתכר די למחיתן. בפרשת הזוג ל' אף הביע השופט גראניט טרונית על כך כי

...כידוע נשים חרדיות יוצאות לעבוד בעוד בעלייה יושבים
ולומדים ואין מבקשות לאכוף על בעלייה את הדין העברי המחייב
אותו לפרנסן, בעוד שנשים חילוניות נאחזות במשפט העברי ואין
יוצאות לעבוד, מבלתי שיש הצדקה לכך.¹²³

ובהמשך גם קבע כי

120. תמ"ש ל' (לעיל, הערת 85); תמ"ש ש"פ (לעיל, הערת 85).

121. מושגי הגיל, מסתבר, הם עניין יחס. בשני המקרים הגדר ההחלטה השופט גראניט את הנשים כצדירות: "במקרה שלפניו מדובר באישה צעירה בת 44 וחצי ביום...", תמ"ש ל' (לעיל, הערת 85), פיסקה 22; "כפי שפורט לעיל, האישה היא צעירה יחסית (בת 46)...", תמ"ש ש"פ (לעיל, הערת 85), פיסקה 26.

122. כך, למשל, מפני השופט גראניט דרישת חד-משמעות כלפי האישה למש את יכולתה להשתכר, בעודו מקבל את העבודה שהאיש, שהוא "מוזיקאי מוחונן", אינו משתכר מפני שאינוצליח לקבל הומנות עבודה, והוא מפני כלפי כל דרישת לננות ולהשתכר באופן אחר. ראו תמ"ש ש"פ (לעיל, הערת 85), פיסקות 5 ו-35.

123. שם, פיסקה 12.

הימנות אישת, בעלת כישורים מקצועים, לעבוד, כאשר היא
חיה בוגר מבעלה ממשך כמעט שלוש שנים והוא מלאת טענות
כלפיו – מהוות פגעה בכבודה כאדם.¹²⁴

בשום שלב לא בדק השופט גאנטי את דעתו-קביעתו בדבר יכולתן של הנשים להשתלב
היטב בשוק העבודה, בהתחשב בגילן, ניטוקן משוק העבודה, שיעורי האבטלה וההפליה
הכפולה על בסיס מגדר וגיל שמננה מן הסתם יסכלו כאשר ינסו למצוא עבודה שתיתן
מענה לצורכי מחייתן.

דוגמות אחרונות אלה ממחישות את הבעיות הגדולה שבחלות רטוריקה של שוויון
במציאות של אי-שוויון בסיסי בכמה רבדים: כלכלי, חברתי ומשפטי. זהו חטא של השוויון
הפורמלי, המתעלם לחדוטין מן התשתית הבלתי-שוויונית. בהקשר הנוכחי של גירושין
בישראל, גישה כזו היא קשה במיוחד, עקב הנחות היסוד הבלתי אשר ממנה סובלות נשים
בהליכי גירושין בישראל: נחיתות משפטית ונחיתות כלכלית. נחיתות כפולה זו באה לידי
ביטוי חריף בעת משבר הגירושין, כפי שארכיב מיד, אך חשוב להזכיר בכך שהניסיונן הם
שיוצרים נחיתות זו. ההסדר הכלכלי של הנישואין, וקשרי הגומלין בין המערכת הכלכלית
למגדר, גורמים לכך שכניסתן של נשים למסגרת הנישואין חושפת אותן לפגיעות מיותרת.
הפניית תשומת הלב למוסד הנישואין עצמו, כמו גם שיזר את נחיתות האישה, השובهة
לצורך הדיוון הכללי במאמר זה, שכן דוקא מצד התומכים במהלך שאותו אני מבקרת,
מושמעת לא פעם הטענה שישנוים שתרחשים בתחום הנישואין במובן הרחב מתייבים
מהלך כדוגמת קיוזו כושר השתכרותה של האישה מתביעתה למונות. וכך לדוגמה ניתן
לראות פסקי דין המפנים את תשומת הלב לרבדים שונים במוסד הנישואין, כדוגמת הסדרי
חלוקת הרכוש בין בני הזוג, בטענה שהשינוים המשפטיים ברבדים הם מתייבים עיריכת
שינוים ברובד המונות.¹²⁵ בambilים אחרות, נעשית כאן לכאה הפנייה להקשר הרחב של
הניסיונן, והחשיבה איננה מצטמצמת רק לסוגיית המונות. יתר על כן, הדגש באופן נגיון
הוא על כך שהשינוים הרחבים נבעו מישום עקרון השוויון למוסד הנישואין. על רקע זה
חשוב להבין שנחיתות היסוד של הנשים במצב גירושין הנה עדין, ולמרות כל השינוים
המשפטיים, חלק אינהן מומסן הנישואין, שהרי אם כך הדבר, כל התבוננות מקיפה
וכנה במוסד הנישואין מטרת להחיל עליו את עקרון השוויון מתייבת התשבות גם בטיעון
בדבר נחיתות היסוד של הנשים כתוצר ישיר של הנישואין. הדגשת הקשר בין כניסה
למוסד הנישואין לבין הנחיתות הנטענת כאן אינה מאפשרת התמודדות ישירה

124. שם, פיסקה 15.

125. תמ"ש פלונית (לעיל, הערא 26), פיסקות 14-15 לפסק דיןו של השופט גייפמן: משנקבע בחוק יחס מיון בין בני זוג עקרון השוויון (MASTER EQUALITY) ביחס לבני זוג שנישאו לאחר 1.1.74, ומשנקבע בפסקתו של בית המשפט העליון עקרון השוויון (חוק השיתוף) לגבי בני זוג שנישאו לפני 1.1.74 – הופר האיזון שבדין האיש בין חובת סיפוק המונות לבני המשפחה לבין הזכויות ברכוש של המשפחה. משונה העקרון המשפטי היישם בעניין חיקת רכוש המשפחה, הפק האיזון שהיה קיים קודם דין האיש לחוסר שוויון.

עמה בטיעונים שונים של זקיפת האחריות לנחיתות לחובת מערכות אחרות, של השוק (market) או ההלכה. המערכת של מוסד הנישואין היא שאחריות באופן ישיר לנחיתותן הכספיות של הנשים, ואיה-הטעבות ברובד זהה של יחס הכוח המגדריים, במסווה של שוויון פורמלי, איננה ניתנת להצדקה כלשהי.¹²⁶

נחיתותן המשפטית של נשים בהליך גירושין בישראל מתבטאת בתופעת העגנות ומוסרבות הגט, הנגרמת בשל השליטה המלאה שמעניקה ההלכה לבעליים בגט, שלו זכות הנשים הרבה יותר מן הגברים, ובאזורת ידם של בת הדין הרבניים אל מול בעליים סרבי נט.¹²⁷ רצונו החופשי של הבעלים מטען הגט הנה תנאי-בלעדיו-אין הנדרש מDAO'יתא לכשרותו של הגט, ולא ניתן לעקור אותו, ואילו על רצונה (או, נכון יותר, אידרצוניה) של האישה בגט, רצון שנדרש רק מדרבנן, ניתן להתגבר בנסיבות רבות באמצעות חובה בגט בעילות רבות. מלבד זאת, במקרים מסוימות רשאים בעליים, שנשותיהם מסרבות לקבל גט, לשאת אישה נוספת, זכות שלעולם אינה ניתנת לאישה שבבעלה סרבן גט. חמוץ מכל, אישה שעודנה נשואה באופן رسمي, גם אם נשואה ריקם מכל תוכן, היוצרת מערכת יחסים חדשה ומ比亚ה לעולם ילד מבן זוגה החדש, מסתכנת בתיאוג הילד העתידי ממש, שלא יוכל להינשא בכל דרך רسمית במדינת ישראל, שכן היא עדין בגדר אשת איש שככל קשור עמה נכנס לגדר איסור ערויות DAO'יתא. האיש הנשי, לעומת זאת, יכול ליצור מסגרת זוגית ומשפחתית חדשה ללא כל חשש. החשש מפני איסור אשת איש, שעלול להיגרם גם במקרים שבהם ניתן גט מעישה (דהיינו גט שנייתן שלא מרצונו החופשי של הבעלים), גורם להימנעות כמעט מלאה של בת הדין הרבניים מהפעיל עילות גירושין דתיות כדי לחייב בעליים בגט, ואף בסנקציות האזרחיות שמאפשר החוק מעתים הם להשתמש, מאותה סיבה.¹²⁸ ושוב,

126. דברי מתקדים בהבורת מוקדי נחיתות האישה במצבים החיים בישראל. בכתביה עדכנית המנתחת היבטים אוניברסליים של פער כוח מגדריים ונחיתות נשים במוסד הנישואין דאו: Paula England and Barbara Stanek Kilbourne, "Markets, Marriages, and Other Mates: The Problem of Power", *Beyond the Marketplace: Rethinking Economy and Society* (Roger Friedland and A. F. Robentson – eds., Aldivede Gruyter, 1990) 163.

127. עד לאחרונה לא היו נמצא כלל נתונים באשר להיקף תופעת העגנות ומוסרבות הגט. ביוני 2004 יום המרכז לקידום מעמד האישה ע"ש רות ועמנואל רקמן, בפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן, סקר אודוט שיעור מוסרבות הגט בישראל, שנערך ע"י מכון גיאוקרטוגרפיה, הסקר נערך בקרב 916 נשים שהיו מדגם מייצג של אוכלוסיית הנשים היהודיות הבוגרות בישראל. מן הסקר עולה, בין היתר, כי קרוב ל-40% מבין הנשים שעברו הליך גירושין דיווחו כי היו נתונות לחץ בידי בעליין שאימנו עליהם באימtan גט. בנוסף לכך, למקרה משלהן מכל הנשים שהשתתפו בסקר דיווחו כי הן מכירות באופן אישי אישה אחת או יותר שנאלצה לוותר על זכויותיה או לשלם עבור הגט; וכ-20% מכלל הנשים מסרו כי הן מכירות אישה אחת או יותר המונינית להתגרש אך אינה נוקטת צעדים מכיוון שהיא יודעת מראש כי בעלה יסרב לתת לה גט, או שיתנה את הגט בתשלום או בויתור על זכויותיה.

128. חוק בת דין רבנים (קיים פסקי דין של גירושין) (הוראות שעה), תשנ"ה-1995, ס"ח 72.

מפני שלא קיים חשש מחייב באשר לרצונה החופשי של האישה, מתקבלות עילות גירושין נגד נשים בדרך הרבה יותר ליברלית.¹²⁹

על נחיתותן הכלכלית של נשים בהלכי גירושין מלבדים שפע של נתונים: ראשית, הנתונים העוסקים במעמדן הנחות של נשים לעומת גברים בשוק העבודה ובשיעור השתכرونן הנופל מזה של הגברים בקרוב ל-40% כאשר מדובר בשכר חודיshi ממוצע¹³⁰, ובקרוב ל-20% כאשר מדובר בחישוב שכר ממוצע לשעת עבודה.¹³¹ גם כאשר מדובר באותו תפקדים בשירות המדינה קיימים פער שכר בשיעור של כ-20%.¹³² כל אלה הם נתונים כלליים העוסקים בנשים וגברים בשוק העבודה, לכוארה ללא כל קשר למצבם המשפחתי. אלא שהטיעון הוא שקיים קשר הדוק בין מצבן המשפטי של נשים, מבחינת היוטן נשואות ו/או אמהות לילדיים, לבין מצבן בשוק העבודה.¹³³ כך למשל, הוכר כבר קודם לכן מחקרן העדכני של Bodig & England בדבר ה"קנס" בצוותה ירידת ממוצעת ברמת השתכرونן של נשים בשיעור של 7% עם לידת כל ילד.¹³⁴ נתונים נוספים מארצות-הברית מלמדים כי בשנות ה-40 לחיהן, משתכורות נשים נשואות ממוצע 85% משכר חברותיהם שאינם נשואות, ואילו גברים נשואים משתכרים יותר מגברים שאינם נשואים.¹³⁵ נתונים אחרים מצבעים על כך שרק ל-35% מן הנשים המזויות בעמדות ניהול יש ילדים, ואילו

מנתונים שנמסרו על ידי הרב אליהו בנדאן, מנהל בית הדין הרבניים, עולה שמספר צווי ההגבלה הנิตנים במוצע מדי שנה, מאז כניסה החוק לתקוף, הוא כ-40 בלבד (מכتب לגבי לזר זקס, י"ר ע.ק.ר., מיום 03.03.23).

129. ראו על כל זאת ביתר הרחבה במאמריו על הבניית המגדר, לעיל העדה 13; ראו: Halperin-Kaddari (לעיל, העדה 38), פרק 11.

130. מנתוני הולשה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 1998, בכל ענפי שוק העבודה, שכרו החודשי הממוצע של שכיר היה גבוה פי 1.63 משכrica החודשי הממוצע של שכירה, כך שכרכן החודשי הממוצע של נשים עמד על 61% מזה של הגברים. הסבר חלק מציין בהבדל הקאים בדפוסי העבודה של נשים לעומת גברים: מספר שעות העבודה השבועית של נשים עמד על 35.9, ואילו גברים עבדו בממוצע 46.4 שעות בשבוע. עם זאת, חישוב פשוט מראה שבעוד גברים עבדו 29% בממוצע יותר מאשרים, הם עדין השתכו 63% בממוצע יותר מן הנשים. ראו שניתן סטטיסטי לישראל (הולשה המרכזית לסטטיסטיקה, 1998) טבלה 12.5. ראו על כך ביתר הרחבה בספריו, Halperin-Kaddari (לעיל, העדה 38), פרק 7.

131. השכר הממוצע לשעת עבודה של שכיר היה גבוה פי 1.21 משכrica הממוצע לשעת עבודה של שכירה, כך שכרכן של נשים שכירות לשעת עבודה עמד על 83% מזה של גברים שכירים. ראו Halperin-Kaddari (לעיל, העדה 38), עמ' 134.

132. ראו על כך ביתר הרחבה ב-Halperin-Kaddari (לעיל, העדה 38), פרק 7.

133. בrama התיאורית הטיעון הוא כਮובן שהניסיונות והאימוחות, כולל פוטנציאל האימהות, גורמים להפליטין של כלל הנשים לדעה בתנאי שכiran, גם אם לא ברור כלל.

134. ראו לעיל, העדה 39.

Victor R. Fuchs, *Women's Quest for Economic Equality* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1988), 59-60. 135

ל-95% מן הגברים המנהלים יש ילדים.¹³⁶ ויקטור פוקס, שחקר את איזה השווון הכלכלי בין גברים לנשים, סיכם וקבע כי Women's weaker "economic position results primarily from conflicts between career and family, conflicts that are stronger for women than for men".¹³⁷ בישראל, נתונים של דפוסי השימוש בזמן מוצבים שונים בעבודה ללא שכר: בעוד מספר הילדים במשפחה בין הזמן שנשים נשואות משקיעות בעבודה ללא שכר: בעוד מוצב נשים נשואות בלי ילדים מיחסות 19% מזמן לעבודה ללא שכר, אמהות לשלושה ילדים או יותר מיחסות 31% מזמן לעבודה ללא שכר. הנתון המאלה מכל עסק בחלוקת הזמן של הגברים: הזמן שהגברים נשואים מיחסים לעבודה ללא שכר אין מושפע כלל מאבותיהם, ומסתכם באופן קבוע בסביבות ה-8%. אמהות לשלושה ילדים או יותר מקדישות במוצע 7 שעות ו-20 דקות מדי יום לעבודה ללא שכר, לעומת מוצב של שעתים יומיות בסך הכל שמנים בני זוגם לעבודה ללא שכר.¹³⁸ חשוב להזכיר על כך שנתונים אלה של הלמ"ס מאפשרים השוואת פשוטה בין אמות לאמהות, וכך גם כМОבחן השוואת בין השפעת האימהות ובין השפעת האבות על ההשתתפות בכוח העבודה האזרחי. למרבה הצער, אפשרות השוואת זו היא חריגה במסגרת המחקרים הסטטיסטיים בישראל. כך לדוגמה בפרסום המרכזי הקבוע של הלמ"ס, *הנתןון הפטיסטי לישראל*, נבחנת באופן עיקיב השפעת ההורות רק על השתתפותן של נשים בכוח העבודה האזרחי, ולא של גברים.¹³⁹ זהה דוגמה מאלפת באופן שבו הנתונים, המידע, ודרכי AISOPM, כגון השאלות שנשאלות, מבנים את המציאות החברתית. לענייננו, זהה הוכחה נספתח בדרך שבה הכניסה לנישואין והקמת משפחה משפיעה על מצבו הכלכלי של נשים לרעה.

על רקע הנתונים הכלכליים על נשים וגברים בשוק העבודה, ועל נשים נשואות ואמהות לילדים בשוק העבודה, באים הנתונים הדנים במשפחות חד-הוריות בראשן עומדות נשים, משפחות אשר רובן המכريع (קרוב ל-70% בישראל) עברו הליך גירושין ומלמדים על כך שאוכלוסייה זו מצויה בתחום הסולם הכלכלי בחברה הישראלית.¹⁴⁰ למרבה הצער,

Joan C. Williams, "Sameness Feminism and the Work/Family Conflict", 35 N. Y. L. J. 136

Sch. L. Rev. (1990) 347, p. 352

137. ראו Fuchs (לעיל, הערה 135), בעמ' 4.

138. נתונים אלה מבוססים על סקר שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בראשית שנות ה-90, ומאו, למרבה הצער, לא חורה עלייו. ראו דפוסי השימוש בזמן בישראל: סקר תיקצוב זמן 1991-1992 (לעיל, הערה 7) בטבלה 2, טרשימים 1-2.

139. ראו, למשל, *שנתןון פטיסטי לישראל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה*, 2002) לוח 12.8: "נשים יהודיות(1) לא רווקות בנות 15 ומעלה וכוח העבודה האזרחי, לפי מספר ילדי הנשים בمشק הבית(2), גיל הילד הצער ותכונות שונות". אך לא רק ההורות נמדדת בהקשר זה, אלא גם עובדת העובדה של אישة נשואה: ראו שם, בלוח 12.7 "נשים נשואות בכוח העבודה האזרחית, לפי גיל".

140. ראו *שנתןון המועצה לשילוט הילד*, לעיל הערה 24, בעמ' 55: "קרוב ל-180,000 ילדים בישראל, שהם כ-8% מכלל אוכלוסיית הילדים, חיים במשפחות חד-הוריות. ב-70% מהמקרים מדובר בילדים להורים שהתגרשו...מן הנתונים עולה, כי משפחות חד-הוריות נתונות במצבה

אין בישראל נתונים רשמיים הבודקים באופן סיסטמטי את מצבן של האמהות החד-הורות בקבוצה עצמה, ממש כשם שנשים כקבוצה (ובתתי-קבוצות) אינן מהוות קטגוריה נפרדת בדו"ח העוני השנתי של המוסד לביטוח לאומי. עם זאת, הנתונים שפורסם המוסד לביטוח לאומי בדבר שיור העוני בקרבת משפחות חד-הורות בכלל (כאשר בראש % 96 מהן עומדות נשים, ובבחן כ-70% הן גראשות) מלמדים כי זהה אוכלוסייה ענייה במיוון, שבשנת 1994 סכלה מעוני בשיעור של למללה מ-40%, ובשנת 2002 בשיעור של למללה מ-25%.¹⁴¹ כמו כן, מן הנתונים הרשמיים המתפרסמים ניתן לגבות ד"י נתונים המצטברים לכל פרישת תמונה עגומה ביותר בדבר מצב הכלכלי של אמהות חד-הורות, כפי שנעשה לאחרונה במרכז אדומה, אשר אף התריע על כך שהקיצוץ הדרסטי במדיניות הרווחה בישראל יקרב את שיור העוני בקרבת המשפחות החד-הורות לשיעור שנדרשם ב-1994. לכל אלה יש להוסיף כמובן את הנתונים ממחקרים שנערכו בישראל על ההשלכות הכלכליות של גירושין על נשים וילדים, המוכיחים באופן עקיב וחיד-משמעות את השפעתם הכלכלית הרטנית של הגירושין על נשים.¹⁴² אמן בישראל לא נערכו מחקרים הבודקים באופן אמפירי את מצבם

כלכלית רבה יותר משפחות שבן מתפקידם שני ההורים. לא זו בלבד שאין במשפחות הללו מפרנס שני, אלא שלעיתים קרובות הצורך לטפל בילדים מונע מהעומד/ת בראש המשפחה למזוא תעסוקה במשורה מלאה ובשער סביר".

141. ראו המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון, מדדי העוני ואי-השוויון בהתחלות בהבנשות במשק 2002 – ממצאים עיקריים של דו"ח המוסד לביטוח לאומי (אוקטובר 2003) 21. מצבן של המשפחות החד-הורות, כמו גם של קבוצות אוכלוסייה פגעות אחרות, השתפר באמצעות שנות ה-90 בעקבות חקיקת התקוק לצמצום מדדי העוני והפערים בהכנסות (תיקוני חוקה), תשנ"ד-1994, ס"ח 256. יש לציין כי בוגוד לדימוי הרווח, 80% שיור השתתפותן של נשים גראשות בכוח העבודה האורתי הוא גובה מאד, למללה מ-80% בקרב הגירושות היהודיות הותיקות (והוא גובה משוערן של הנשואות היהודיות הותיקות, המגיע ל-76%), ראו סבירסקי, קרואס, אטיאס והרבשת (לעיל, העלה 38), בעמ' 17. כמו כן, נתוני העוני שהובאו כאן הם נתונים המוסד לביטוח לאומי, אך על פי הצעה אלטרנטיבית למדידת מדדי העוני, "ההצעה למדידה מוחלטת של עוני בישראל", שהוצאה על ידי חוקרת בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פית אלפנדרי, במסגרת טיעון משלים לעתירתה של האגודה לזכויות האזרח, שיור העוני בקרבת משפחות מגיע כמעט ל-50%. ראו:

[URL: http://www.acri.org.il/hebrew-acri/engine/story.asp?id=691#sub_1].

142. בין שמדובר בנתניה השנוים בחלוקת של לנור וייצמן, חלוצת החוקות בתחום זה, ובין שמדובר במחקר המשך, חילוקי הדעות הם בסופו של דבר רק בשולים, בכל הנוגע לשיעור המדוייק של אחוזי הירידה בהכנסה או ברמת החיים, אך לא בכלל הנוגע למגמה הברורה של ירידת דרסטית במצבם הכלכלי של נשים בעקבות גירושין, לעומת זאת השפעה ולעתים אף העלייה במצבם הכלכלי של גברים בעקבות גירושין. ראו לדוגמה: Lenore J. Weitzman, *The Divorce Revolution: the unexpected social and economic consequences for women and children in America* (New York: Free Press, c1985); Marsha Garrison, "Good Intentions Gone Awry: New York's Equitable Distribution Law Affected Divorce Outcomes", 57

הכלכלי של נשים ושל גברים בעקבות גירושין, אך ניתן להניח כי הממצאים העיקריים מכל המדיניות שהן נערכו מחקרים כאלה תקפים גם כאן, ואם יש הבדל כלשהו, הרי הבדל זה יציבר רק על מצב גרווע יותר בישראל.

על רקע פער הכוח המוגדריים שנפרש לעיל, טענתי היא כי עצמת העוני השיפוטית כלפי רבדים אלה של מוסד הנישואין, על הסדריו המשפטיים ויחסי הגומלין ביניהם לבין מערכת השוק, ודרישת השתתפות מלאה ושווה של האישה במאזן הכלכלי בדרך הפשטנית של השתתפות בשוק העבודה, והיכול כאילו פער הכוח אינם קיימים כלל, מרווחנת את מושג השוויון מכל תוכן, ומשארה אותו ריק וחולול. מדובר למעשה בהחלקה בלתי-ביקורתית של השוויון הפורמלי על התחום הספרטני של דיני המזונות, תוך התעלמות מוחלטת מן ההקשר המשפטי-חברתי-כלכלי הרחב של הגירושין. מבחינה מעשית התוצאה היא חיזוק החוק והחלשת החקלא. מצבן של הנשים, הנחות כאמור מלכתחילה, מורע. האמת היא שאין בכך כל הפתעה. כבר קיימת לא מעט כתיבה מוחוץ לישראל המת裏עה על אימוץ שיח חלול וכוזב של שוויון שגורם להרעת מצבן של הנשים. כך לדוגמה בקנדה נמתהה ביקורת חריפה על הרפורמה משנת 1996 בתחום מזונות הילדים אשר נוסחה בשפה מנוטרת-מוגדר לחלווטין, תוך התעלמות מוחלטת ממצבן הנחות של נשים בשוק העבודה ומחלוקת המשמעותי בהרבה במישור העבודה ללא שכר.¹⁴³ גם שם הייתה סיבה מהותית לניסוח הניטרלי מבחינה

Brooklyn L. Rev. (1991) 619; James B. McLindon, "Separate But Unequal: The Economic Disaster of Divorce for Women and Children", 21 *Fam. L. Q.* (1987) 351; Heather R. Wishik, "Economics of Divorce: An Exploratory Study", 20 *Fam. L. Q.* (1986) 79; Joan M. Krauskopf, "Theories of Property/Spousal Support: Searching for Solutions to the Mystery", 23 *Fam. L. Q.* (1988) 253, p. 271: "[e]ven those who criticize Weitzman's figures differ on amount, not on significant disparity in standard of living between ex-husbands and ex-wives".

לביקורת על מציאות של וייצמן, מתוך הנתונים של וייצמן עצמה, ראו: Richard R. Peterson, "A Re-Evaluation of the Economic Consequences of Divorce", 61 *American Sociological Review* (1996) 528 הציג גם הוא בסופו של דבר למצאה של פער בין רמת החיים של גברים לאחר גירושין, שבוגהה ב-10% מזו שלפני הגירושין, לעומת רמת החיים של נשים לאחר גירושין, הנמוכה ב-27% מזו שלפני הגירושין.

למחקרים עדכניים יותר בתחום הכלכליה והחברה ראו לדוגמה: Pamela J. Smock, "Gender and the Short-Run Economic Consequences of Marital Disruption", 73 *Social Forces* (1994) 243; Pamela J. Smock, Wendy D. Manning & Sanjiv Gupta, "The Effect of Marriage and Divorce on Women's Economic Well-Being", 64 *Am. Soc. Rev.* (1999) 794; Suzanne M. Bianchi, Lekha Subaiya, and Joan R. Kahn, "The Gender Gap in the Economic Well-Being of Nonresident Fathers and Custodial Mothers", 36 *Demography* (1999) 195, p. 195: "[a]ll studies suggest that women (and children) are worse off than men after divorce, but the magnitude of the disparity is open to question"

Jennifer Quaile, "At the mercy of Patriarchy: Women and the Struggle over Child .¹⁴³

מגדירת: אימוץ עקרון זכויות הילד.¹⁴⁴ הביקורת ציינה שהמאמצים לקידום השוויון המגדרי הניבו בהקשר זהה תוצאה שלילית שהרעה את מצבן של הנשים, במיוחד אלה מן הממד הכלכלי הנמוך יותר, שכן הפגיעה יותר מלבתית.

הכותבת המרכזית ברוח זו של התנגדות לשיח השוויון והצבעה על ההבטחה הכווצת שבו והשלכותיו המסוכנות היא מרתה פינמן. בעבודתה המרכזית, ספרה *The Illusion of Equality: The Rhetoric and Reality of Divorce Reform*¹⁴⁵, בירה פינמן בעיקר את הורם של הפמיניזם הליברלי, המכונה *liberal legal feminism*¹⁴⁶, אשר חברותיו, בתפקידו שולשנות על שיח של שוויון וחדרתן מפני אימוץ כל סטנדרט שונה בשוק העבודה – קרי הספירה הציבורית הנכספית, גרמו להקרבת יתרונות שהיו קיימים קודם לכן בהסדרים המשפטיים של מוסד הנישואין. מבחינת הפמיניזם הליברלי-משפטני, מבחריה פינמן, היה זה הכרחי להניח ולטעון לשוויון בסיסי בין גברים לנשים במשפחה, כדי לא לסכן כל אפשרות וכל הישג לקידום השוויון בעולם העבודה. בכך העמידה מטרה נשגבת בעבר הסדר המשפטי של המשפחה, אשר הזרז לאמצה אליו. עוד קודם לכן תיארה פינמן את תופעת "נטrole האימהות" והשלכותיה ברובד הכלכלי, בהתריעה כי:

Liberal legal feminists constantly reaffirm their commitment to gender neutrality in the family context. Gender neutrality, the paradigmatic expression of the values and norms of the dominant legal concept of equality which, even if – perhaps, especially if – rephrased in feminists terms, precludes the consideration of Mother as something different or distinct from father...

Furthermore, one consequence of this emphasis has been the alteration of women's relationship to the market. Women and wives as equal partner are expected to work – to be self-sufficient and to assume equal financial responsibility of their children. This is now true at divorce.¹⁴⁷

Support", *Women, Law and Social Change* (T. Brettel Dawson – ed., Concord, on: Captus press, 2002) 588

144. שם, בעמ' 596-595 Martha L. A. Fineman, *The Illusion of Equality: The Rhetoric and Reality of Divorce Reform* (Chicago University of Chicago press, 1991)

145. ראו גם מאמרה המרכזית הקודם: Martha L. A. Fineman, "Implementing Equality: Ideology, Contradiction and Social Change. A Study of Rhetoric and Results in the Regulation of the Consequences of Divorce", 1983 Wisconsin L. Rev. (1985) 789

146. Martha L. A. Fineman, *The Illusion of Equality* (לעיל, העדרה 144), בעמ' 10. "The Neutered Mother", 46 U. Miami L. Rev. (1992) 653, pp. 660-661

147. מעוניין במיוחד לקרוא את המשפטים האחרונים בציגות זה ולהשוותם לכותרת שניתן השופט

בקשר של חלוקת רכוש בין בני זוג, הכלל גם את מכשיר המזונות (או התשלומים העתיים) לאחר הגירושין, העמידה פיננסית שיח היושר והצדק (equity) (equality). לאמתו של דבר, כפי שהראה מילטון רייגן, קצפה של פיננסית יצא בעיקר נגד השוויון הפורמלי, וביקורתה לוקה במובן מסוים בנסיבות יתר, בכך שאין היא מתייחסת לאפשרויות הגלומות בשיח המורכב יותר של השוויון המהותי.¹⁴⁸ עם זאת, מסכים אינה רייגן כי בתחום הרכוש קנחה לה שבת תפישת השוויון, המוליכה לחלוקת השווה של הרכוש, שהיא בעיתית לנשים, על שום אי-השוויון הכלכלי המגדרי השורר ברקע. קיים למעשה קונסנזוס בדבר השתלטות שיח השוויון הפורמלי בדיוני הגירושין בכלל, כפי שמצוינת פנולופה בריאן:

The ideology of formal equality currently pervades divorce law
and ignores the wife's financial dependence upon her husband
that stems from her marginal workplace participation and her
responsibilities for family care.¹⁴⁹

דומני כי בהקשר המקומי של דיני המשפחה בישראל, לא היו אלה חוגי ה"פמיניזם המשפטי-הלייבורלי" דוקא, אלא מספר שופטי משפחתי, חדורי אמונה תמיימה בעקרונות השוויון – כפי שהם מבינים אותו – ותומם הלב, אשר באמצעות מהלך קיווץ כושר ההשתכרות בדיוני המזונות, החלו בהובלת אותה מגמה בדיקוק שלילה התריעת פיננסית. כפי שכבר ציינתי קודם לכן, גם אם יש מקום ומהלך של קיווץ כושר ההשתכרות בחלוקת מן המקרים, הרי כאשר בוחנים אותו בד בבד עם המהלך השני של ביטול המוסר הכפול באמצעות הכנסת מד החדירות לקוד ההתנהגות המינית של שני בני הזוג, וכאשר אומדים את מידת אימוץן של שתי המגוון זו מול זו,¹⁵⁰ במיוחד לנוכח הרטוריקה המלווה את ההחלטה, מתברר כי מתרחשת כאן תופעה דומה של הליכה אחר מקסם השווא של עקרון השוויון הפורמלי הריך מתוכן.¹⁵¹ השאלה היא אם יכול השוויון המהותי, כפי שromo רייגן

גרנית לאחת הפסקות בפסק דין בפרשת הזוג ל' (לעיל, העלה 85): "מצופה מהאישה לעבוד"
(פסקה 11).

Milton C. Regan, "Law and Society: Divorce Reform and the Legacy of Gender 148 (1992 Survey of Books Relating to the Law)", 90 *Mich. L. Rev.* (1992) 1453, p. 1457: "Finally, her acceptance of a ... rigid dichotomy – between equality and equity – neglects recent feminist reconceptions of equality that do not rest on formal equality of identical individuals, but on acknowledgment of differences between men and women".

Penelope E. Bryan, "Symposium on Unfinished Feminist Business: Reasking the .149 Woman Question at Divorce", 75 *Chicago-Kent L. Rev.* (2000) 713

.150. כפי שאפרט, כאמור, במאמר המשך.

.151. כפי שכבר ציינתי קודם לכן, מהלך זה הנז וחלק מההלך מקיף עוד יותר באותו הכיוון, הבא לידי ביטוי גם בתחום מזונות הילדים וחלוקת הנטול בין ההורים, וכן בתחום החזקת הילדים,

בביקורתו על פינמן, לתקן את הבעייתיות והעיוות שיצר השוויון הפורמלי. אינני בטוחה בכך. אמנם השוויון המהותי מוכיח כי גם עקרון השוויון יכול להחיל היבטים מהותיים, הרבה מעל לאופן הפורמלי והצורך המופעל על ידי חלק משופטי המשפחה, אך נראה כי מושגים של יושר וצדקה, והיתר מוסיפה גם הגינות, מתאימים יותר לצורך להביא בחשבון את מכלול יחסיה הכוח בין הצדדים המתדיינים, על כל מרכיביהם ומורכבותם. בכתיבה של פינמן לדוגמה מושם דגש רב על היבט של הצרכים (need), שلطעתנה יכול לקבל מקום רק בשיח של יושר וצדקה, ואיננו מקבל כל מענה בשיח השוויון. בשיח השוויון המהותי – בשונה מן הפורמלי – יש אמנם מקום נרחב לשיקולים של תרומה משותפת (על היבטיה השוניים), כאשר יחסיו הזוגיות מושגים כשותפות.¹⁵² אך למורות המשיכה שיש לתפיסה זו, במיוחד לנוכח הפתיחות שבחברה בסוגי תרומה שונות לשותפות, יש להכיר בכך שאין בה מענה למצוקות האמהות וילדיהן במציאות החיים הכלכלית-חברתית הנוכחית. שיקולי הרכבים מועלים בה, מפני שאין הם מתאימים לתמונת העל השוויונית, המבוססת, למרות הכול, על תפיסה בסיסית של אינדיבידואליום ועצמות כלכליות. בהיותו תוצר של הפמיניזם הליברלי, גם השוויון המהותי אינו מצליח לשבור את דיכוטומיה המשפה מול השוק, ואין לו יכולת להכיל את מכלול היבטי האימהות ועובדות האימהות, על כל השכלותיה. בסופה של דבר גם השוויון המהותי מוגבל, בדיק כפי שהפמיניזם הליברלי מוגבל, ואין הוא יכול להוביל לשינוי חברתי אמיתי, לא באופן כללי, ולא בהקשר הנקודתי של דיני הגירושין. לעומת זאת, מושגים של יושר, צדק והגינות הנם מושגים גמישים ופתוחים, המכילים גם את השוויון המהותי, וגם את הרכבים. ברור שיש לצקת בהם תוכן בזירות רבה ולאחר מחשבה עמוקה. חשוב גם להיות מודעים לכך שתהליכי חשיבה וחיפוש דומים בזירת דיני הגירושין מתקיימים בקהילת המשפט הפמיניסטית כל העת,¹⁵³ וראוי לשאוב מהם תובנות להקשר המקומי הישראלי. כאמור זה ביקשתי להציג על הבעייתיות שבאיום שיח השוויון הפורמלי והחלול. פיתוח המושגים האלטרנטיביים ייעשה בהמשך.

שני תחומיים שבהם מעבר לтиוף הנדון במאמר זה. ראו לדוגמה מיכאל קורינאלדי, "היש

ליישם את עקרון השוויון בדיני הורים וילדים?", *קריית המשפט ב* (תשס"ב) 131.

.51-39. Fineman, *The Illusion of Equality* (לעיל, העלה 144), בעמ'

.734-733. השו ל-Bryan (לעיל, העלה 149), בעיקר בעמ'